
3 Gedrag

Oriëntatie

Je zit achter de balie van de praktijk. De telefoon gaat. De eigenaar van een kat vertelt dat het dier constant de bank kapot krabt. De eigenaar vindt dit abnormaal gedrag en wil graag van de kat af. Een moeilijke situatie. Soms ziet een eigenaar normaal gedrag van hun dier als abnormaal omdat het gedrag lastig is voor hemzelf. Je zult dus kennis moeten hebben van het natuurlijke gedrag van een dier om een eigenaar goed te kunnen voorlichten. Vaak ook zie je dat dieren zich in een dierenartsenpraktijk anders gedragen dan normaal. Maar als je je realiseert dat een praktijk met zijn vreemde geuren en geluiden geen normale omgeving is voor een dier, is het niet zo vreemd dat dieren zich soms angstig of zelfs agressief gedragen. Als je dit herkent en begrijpt, kun je er met geduld en liefde op inspelen en een dier op die manier op zijn gemak stellen.

3.1 Wat is gedrag

Het doel van gedrag is overleven. Om te kunnen overleven als individu en als groep moet je je aanpassen aan de omgeving. In hoeverre een dier zich kan aanpassen, is afhankelijk van erfelijke aanleg en mogelijkheden om te kunnen leren.

Het beschrijven van gedrag

Gedrag is een opeenvolging van handelingen, uitgevoerd door een organisme als reactie op een inwendige of uitwendige prikkel. *Ethologen* zijn mensen die zich bezighouden met de bestudering van gedrag. Het totale gedrag dat een dier laat zien, noem je de *gedragssystemen*. Ieder gedragssysteem kun je onderverdelen in 'stukjes gedrag'. Dat zijn de handelingen. Van alle handelingen van een dier kun je een lijst maken. Zo'n lijst heet een *ethogram*.

Hoe ontstaat gedrag?

gedragssysteem

Om gedrag te kunnen vertonen, moet een aantal voorwaarden aanwezig zijn. Een dier dat geen honger heeft, vertoont geen eetgedrag. Honger is de *motivatie*. Het dier kan geen eetgedrag vertonen als er geen voedsel is. Voedsel is de *prikkel*, waardoor hij wordt aangezet tot eten. Motivatie is een inwendige factor; een prikkel is een uitwendige factor. Samen veroorzaken ze een bepaald *gedragssysteem*. Het hangt van de inwendige en uitwendige factoren af welk gedragssysteem op een bepaald moment functioneert.

*Sleutelprikkel*s

Het blijkt vaak dat één specifieke prikkel het belangrijkste is voor het oproepen van bepaald gedrag. Zo'n prikkel heet de *sleutelprikkel*. Zo is bijvoorbeeld de geur van een hengstige merrie een sleutelprikkel voor het flehmen van een hengst. Bij dit gedrag

krult de hengst zijn lippen om en strekt zijn nek. Een sleutel prikkel is dus een doorslaggevende prikkel, die bepaald gedrag oproept.

Erfelijk en omgeving bepaald gedrag

De ontwikkeling van gedrag wordt zowel bepaald door de erfelijke aanleg als door de omgeving. Maar de vraag is: wat 'weet' een dier al als het geboren wordt en wat leert het daarna nog bij?

soortspecifiek gedrag

Honingbijen komen op kleurige of geurende bloemen af en halen er nectar uit. Dit gedrag is erfelijk bepaald. Het is een voorbeeld van erfelijk, *soortspecifiek gedrag*. Soortspecifiek gedrag is gedrag dat uniek is voor een bepaalde soort. Elke diersoort vertoont soortspecifiek gedrag. Dit gedrag wordt nauwelijks door het milieu beïnvloed. Huilen, glimlachen en lachen zijn voorbeelden van menselijk soortspecifiek gedrag.

Veel gedrag moet echter aangeleerd worden, ook door mensen. De bouw van het strottenhoofd van een aap laat het spreken zoals wij dat doen niet toe. Je kunt dus zeggen dat het onvermogen tot spreken bij een aap erfelijk is bepaald. Maar hoewel wij die erfelijke aanleg wel bezitten, moeten we het nog steeds leren. Zo leert een kind spreken in de taal die het in de omgeving hoort. Er zijn echter grenzen. Je kunt bijvoorbeeld geen groot pianist worden als je geen aanleg hebt voor musiceren. Erfelijke factoren bepalen welk gedrag ontwikkeld kan worden, het milieu bepaalt of zulk gedrag ook zal worden uitgevoerd.

Manieren van leren

Een dier leert bepaalde gedragingen op verschillende manieren aan.

Inprenting

Volgens Lorenz is inprenting een speciaal leerproces dat plaatsvindt in een zeer korte gevoelige periode direct na de geboorte. Als een dier in de inprentingsperiode niet leert tot welke soort het behoort, dan kan het later zijn sociale gedrag niet op soortgenoten richten. Het dier heeft immers nooit geleerd wat soortgenoten zijn. Een dergelijk dier kan dus de rest van het leven gestoord gedrag blijven vertonen. Een mooi voorbeeld. Eendjes die uit het ei komen, zien als eerste hun moeder en lopen daar direct achteraan. Als ze echter als eerste rode laarsjes zien, worden ze daarop ingeprent en lopen ze daar achteraan. Ook als ze daarna hun eigen soortgenoten zien, want deze herkennen ze dan niet meer als zodanig. Inprenting is een leerproces dat alleen plaatsvindt in een gevoelige periode direct na de geboorte.

Latent leren

Latent leren betekent dat het dier leert zonder dat hij er een duidelijke beloning voor krijgt. Normaal gesproken is de beloning een bekrachtiging. Bij latent leren blijft deze uit. Het dier leert wel iets, maar het geleerde wordt niet duidelijk zichtbaar in de vorm van gedrag. Een voorbeeld: Ieder dier zal de omgeving waarin hij leeft zo exact mogelijk leren kennen. Het dier vormt een soort 'landkaart' van de leefomgeving in de hersenen.

Habituatie

Habituatie is een vorm van leren waardoor een bepaald gedrag bij een dier als het ware 'uitdooft'. Een dier komt steeds bloot te staan aan een bepaalde prikkel. Maar door het ontbreken van een bestraffing of beloning, gaat het dier steeds minder op de prikkel reageren. Tot het moment dat de prikkel helemaal geen gedrag meer uitlokt. Het dier went in feite aan de situatie en hoeft noodzakelijkerwijs geen gedrag meer te vertonen.

Onbewust verbanden leggen

Honden en katten weten meestal wanneer ze eten krijgen. Dat kan komen door een bepaald geluid, bijvoorbeeld het schudden van de doos met voer. De dieren associëren het geluid met het eten. Ze leren door onbewust verbanden te leggen.

onvoorwaardelijke reflex

De Rus *Pavlov* voerde wetenschappelijke experimenten met deze vorm van leren uit met honden. Iedere keer als zijn honden eten kregen, liet hij een belletje rinkelen. Op het moment dat de honden eten kregen, vormden ze speeksel. Dit is een

*voorwaardelijke reflex
klassiek conditioneren*

onvoorwaardelijke reflex. Na enige tijd liet Pavlov alleen een belletje rinkelen zonder dat de honden eten kregen. Toch bleken de honden nu ook speeksel te vormen. Ze hadden het verband gelegd tussen het belletje en het krijgen van eten. Dit is een *voorwaardelijke reflex*. De honden zijn op die manier geconditioneerd. De manier waarop Pavlov gedrag aanleerde, heet *klassiek conditioneren*. Klassiek conditioneren is het aanleren van voorwaardelijke reflexen.

Imiteren

Imitatie leren is leren door iets na te doen wat je een ander ziet doen. Net als mensen leren dieren een bepaalde handeling die ze niet kunnen verrichten door te kijken en het vervolgens na te doen. Een voorbeeld. Een hond ziet gedurende een bepaalde tijd andere honden fly-ball spelen. Vervolgens wordt de hond ook in de gelegenheid gesteld om het een keer te spelen. Zonder enige vorm van training speelt het dier ook fly-ball.

'Trial and error'

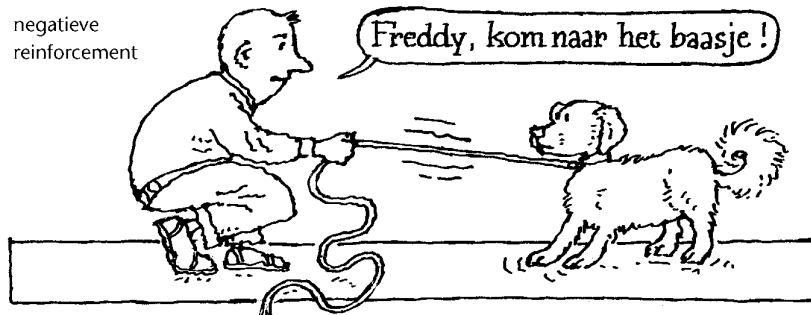
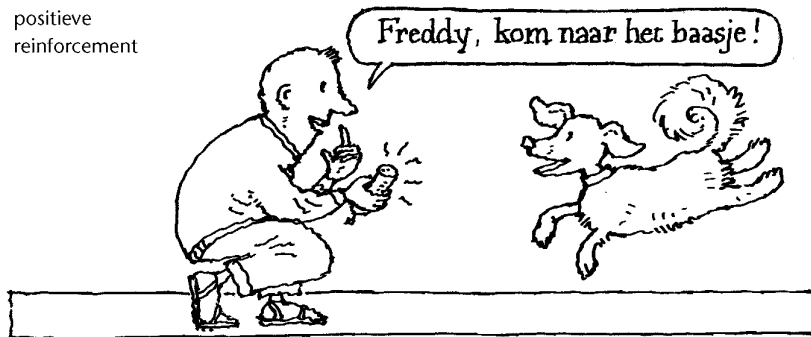
Als je voor het eerst achter een computer zit, kun je er weinig mee uitrichten. Door allerlei toetsen te proberen, maak je veel fouten. Maar geleidelijk kom je er toch achter hoe het een en ander werkt. Dit kost natuurlijk wel veel tijd: een handleiding gebruiken is gemakkelijker. Dit proefondervindelijk leren wordt meestal aangeduid met de Engelse naam 'trial and error'. Het wordt ook wel *learning by doing* genoemd.

Skinner-box

operant conditioneren

De etholoog die veel heeft gestudeerd op deze vorm van leren is Skinner. Zijn '*Skinner-box*' is wereldberoemd en wordt nog steeds veel gebruikt om dieren dingen aan te leren. In figuur 3.1 zie je een afbeelding van de Skinner-box. Het aanleren van gedrag op de manier van Skinner heet *operant conditioneren*. Volgens Skinner kan elk gedrag toenemen met de juiste beloning en elk gedrag afnemen met de juiste bestraffing. Deze bewering is door veel wetenschappers tegengesproken en er is zelfs bewezen dat dit systeem in lang niet alle gevallen opgaat. Maar toch maakt ons schoolsysteem nog uitgebreid gebruik van deze 'skinneriaanse' opvatting.

Fig. 3.1
Operant conditioneren is het aan- of afleren van gedrag door respectievelijk beloning (positieve reinforcement) en bestraffing (negatieve reinforcement).

Inzicht

Als een dier in staat is een nieuw probleem op te lossen dan is er sprake van inzicht. Een dier kan soms voor een vreemde situatie komen te staan. Hoe hoger de intelligentie van een dier, des te meer inzichthandelingen hij kan uitvoeren. Een aap is tot complexe inzichthandelingen in staat. Hij maakt bijvoorbeeld een trap van een stapel dozen om bij een hoogliggende banaan te komen.

Afstand tot andere dieren

Het gedrag van dieren is onder andere afhankelijk van de beschikbare leefruimte en de afstand tot andere dieren. In de natuurlijke leefomgeving wordt dit 'automatisch' geregeld. Bij gedomesticeerde en in gevangenschap gehouden dieren is er sprake van een andere situatie.

Je onderscheidt verschillende soorten afstanden.

- *Individuele afstand.* Dit is de afstand of ruimte die een dier graag wil tussen zichzelf en een dier van zijn eigen soort.
- *Vluchtafstand.* Een dier staat een vijand of ander dier toe tot deze afstand te naderen. Wanneer de afstand te klein wordt, vlucht het dier of loopt het weg.
- *Sociale afstand.* Dit is de normale afstand die een dier heeft tot de andere leden van zijn eigen sociale groep. Als een lid van de sociale groep zich ver buiten de groep bevindt, is er iets aan de hand.
- *Kritische afstand.* Dit is de afstand tot waar een vijand mag naderen zonder dat het dier afwerend gedrag gaat vertonen. Als de afstand te klein wordt, vertoont het dier (als het niet kan ontsnappen) dreiggedrag of agressief gedrag.

3.2 Normaal gedrag van een hond

Een hond past zich aan zijn omgeving aan. Om te bekijken in hoeverre die aanpassingen normaal zijn, kijk je naar de oorsprong van de hond.

Gedrag in de roedel

roedeldier De hond is van oorsprong een *roedeldier*. Dat wil zeggen dat hij in groepen leeft, waarvan alle leden elkaar individueel kennen. De leden van een roedel leven niet zomaar bij elkaar in de buurt; ze hebben een aangeboren drang om met elkaar samen te werken. Dit komt ook tot uiting in de samenwerking van de hond met de gezinsleden, waardoor de hond een nuttig gezinslid blijkt te zijn.

Rangorde

In een roedel heerst een duidelijk *rangorde* waarin elk dier zijn eigen plaats heeft. Reuen en teven hebben ieder hun eigen rangorde. Aan het hoofd van de roedel staat de roedelleider, het *alfa-dier*. Dit kan zowel een reu als een teef zijn. In de meeste gevallen is het echter een reu. Dit dier is in de kracht van zijn leven, goed gezond, sterk, intelligent en ervaren. Hij zorgt voor rust binnen de roedel en voor de veiligheid en het welzijn van alle roedelleden. Alle roedelleden zijn hem onvoorwaardelijke gehoorzaamheid verschuldigd.

De hoogstgeplaatste teef, de *alfa-teef*, heeft vele privileges. Op de leidende reu na zijn alle dieren onderdanig aan haar. Op het moment dat een alfa-teef drachtig is, neemt dit dier de leiding binnen de roedel over en bepaalt daarmee duidelijk wat er binnen de roedel gebeurt. Dit alles met als doel de overlevingskans van de pups te vergoten. Tijdens de dracht van de alfa-teef zijn andere teefjes binnen de roedel schijndrachtig. Na de geboorte van de pups nemen die de zorg op zich.

De plaatsen die de overige roedelleden bekleden, worden deels bepaald door hun leeftijd en deels door hun sterkte en gezondheid. Direct onder de alfa-dieren staan de andere volwassen dieren. Daaronder bevindt zich een groep van jonge dieren waarvan de leeftijd uiteen kan lopen van enkele maanden tot ongeveer drie jaar. Pups kennen de eerste drie weken onderling in het nest al wel een *tepelrangorde*. Zodra zij met elkaar gaan spelen, ontstaat er een *nestrangorde*. Dit is vast een oefening voor later. Ze worden pas opgenomen in de roedelrangorde als zij het nest voorgoed verlaten.

Een ranglagere moet zich altijd onderwerpen aan een ranghogere en zich naar diens wensen schikken. Omdat nooit twee dieren dezelfde rang bekleden, worden op deze wijze vele gevechten voorkomen. Alleen als een dier door leeftijd en ontwikkeling een treetje hoger op de rangordeladder wil klimmen, kunnen confrontaties ontstaan.

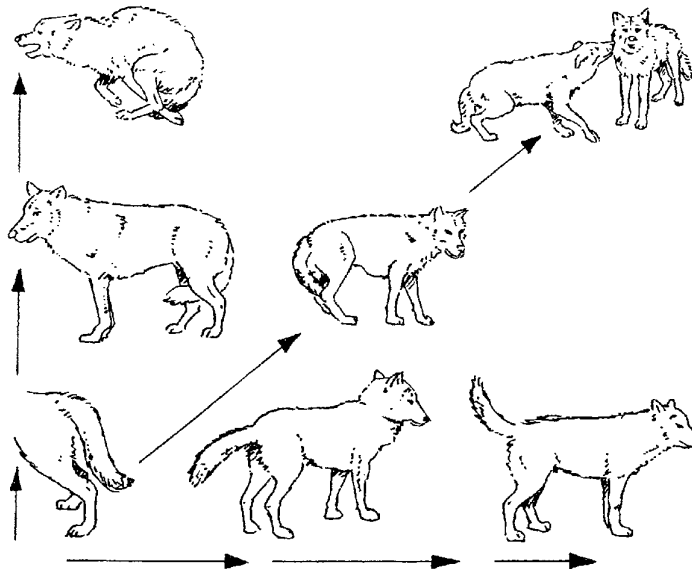
Communicatie

Om elkaar als dier goed te begrijpen, is een goede communicatie zeer belangrijk. Dit kan zowel op een verbale als een non-verbale manier. Verbaal door geluid, non-verbaal door houding, mimiek en geur.

geluid Blaffen is een *geluid* bij honden dat je het meeste hoort. Ze gebruiken het als begroeting, in het spel, als vraag om aandacht of als teken van angst of agressie. Daarnaast maakt de hond gebruik van een diversiteit aan piep- en gromgeluiden. Ranghogere dieren maken vaak gebruik van gromgeluiden als waarschuwing of als bedreiging, terwijl ranglagere dieren juist veel meer gebruik maken van piepgeluiden als teken van onderwerping, begroeting of pijn. Tot slot kunnen honden huilen, hoewel je dit niet zo vaak hoort. Van oorsprong is het een verzamel signaal en hulp bij het bewaken van de territoriumgrenzen. Een hond gebruikt het meestal om sociaal contact te vragen.

houding De *houding* van het lichaam speelt bij honden een belangrijke rol in de communicatie met de mens omdat wij mensen zeer visueel zijn ingesteld. Ook in de communicatie onderling gebruiken honden lichaamstaal. De dieren kunnen zeer veel signalen uitzenden die roedelleden direct begrijpen. De ranghoogste laat dominant gedrag zien; de ranglagere toont juist onderdanig gedrag. Bij dominant gedrag probeert het dier groter te lijken. De staart en kop gaan omhoog en de oren staan rechtop. De haren komen overeind. Onderdanige dieren proberen zich daarentegen altijd klein te maken en laten zwakke plekken zien. Ze tonen bijvoorbeeld de nek of de buik. Ze gaan daarbij soms op de rug liggen en proberen de bek van de ranghogere te likken.

Fig. 3.2
Lichaamshouding en
staartdracht als uiting van
rangorde bij de hond.

mimiek Via gelaatsuitdrukkingen of *mimiek* kan een hond ook communiceren. Door bijvoorbeeld het optillen van de lippen laat een hond duidelijk zien dat hij zich bedreigd voelt. Hij laat als het ware de mogelijke wapens zien.

geur Ook *geur* speelt een rol bij de communicatie. Waarschijnlijk zelfs een grotere rol dan we op dit moment weten, want de neus is voor de hond een van de belangrijkste zintuigen. Zo gebruikt een hond geur om zijn territorium af te bakenen. Dit doet hij door met voornamelijk urine geurvlakken te plaatsen. Na het urineren of ontlasten zie je ook vaak dat honden met de achterpoten over de grond krabben. Dit heeft tot doel de geur nog sterker te verspreiden.

Gedragsonwikkeling

In de gedragsonwikkeling komt duidelijk naar voren dat honden zeer sociale dieren zijn. Het is aangetoond dat dieren die in bepaalde periodes van hun ontwikkeling worden afgezonderd, afwijkend gedrag ontwikkelen. De gedragsonwikkeling van de hond is in verschillende stadia in te delen.

Fasen in het leven van een pup		
Fase	Tijd	Verandering
Neonatale periode met inprentingfase	0 - 14 dagen	Pup is doof en blind en volledig afhankelijk van de moeder. Eerste dagen zijn inprenting op de moeder.
Socialisatiefase	Week 2 - 12	Pup maakt een snelle ontwikkeling door en moet in deze periode aan nieuwe situaties en aan andere honden en mensen wennen.
Angstfase	Week 12 - 16	De pup wordt gevoelig voor staf en kan nu leren wat zijn plaats in de roedel is. Pijnlijke of angstige situaties moeten voorkomen worden.
Puberteit	Week 16 - 1 jaar	De hond maakt de puberteit door en de leercapaciteiten ontwikkelen. Aan het einde van deze fase moet de basisscholing zijn afgerond.

Inprenting

Als puppy's worden geboren, zijn ze blind en doof maar kunnen ze wel ruiken en voelen. Op die manier leren ze moeder, broertjes en zusjes kennen.

Socialisering

De socialisatieperiode is in het leven van een pup zeer belangrijk. Tijdens de inprenting heeft hij geleerd wie soortgenoten zijn. Tijdens de socialisatie leert het dier hoe het zich moet gedragen ten opzichte van de andere soortgenoten en andere diersoorten. In deze periode staat het dier open voor allerlei indrukken vanuit de omgeving. Deze tijd is het meest bepalend voor het leven van een dier; dat wat hij in deze periode heeft geleerd, beïnvloedt zijn verdere gedrag.

De pups moeten in de socialisatieperiode veel ervaring opdoen met zowel mensen als andere dieren. Hoe meer positieve ervaringen de dieren nu opdoen, hoe stabiel en sociaal het gedrag van het dier zal worden. De kans op probleemgedrag wordt zo kleiner. In deze periode moeten ze dan ook dagelijks gelegenheid krijgen om met

verschillende mensen te spelen. Dit moeten zowel mannen, vrouwen als kinderen zijn. Gebeurt dit niet, dan blijven dergelijke hondjes altijd angstig voor vreemden. Vaak compenseren ze deze angst met agressief gedrag.

De socialisatie betreft niet alleen de omgang met mensen of andere dieren. Al het gedrag en alle situaties die het dier nodig heeft om op latere leeftijd te functioneren, moeten nu op speelse wijze geoefend en verbeterd worden. In het begin zijn dit met name situaties binnen, zoals stofzuigen, radio, tv enz. Maar ook met situaties buiten moet de hond vóór de 12 weken bekend zijn, zoals brommers, auto's, sirenes, treinen enz. Het is dus ook raadzaam om de periode na de eerste vaccinatie al met puppy-cursus te beginnen. Hier leert zowel het dier als de eigenaar veel, waardoor een aantal problemen kan worden voorkomen.

Op zo'n puppy-cursus wordt meestal ook de onderwerping geoefend. In het vuur van het spel kun je de pup af en toe dwingen om zich te onderwerpen door hem even op zijn rug te laten liggen. Het moederdier doet dit ook tijdens het spelen. Belangrijk is ook dat het hondje goed leert omgaan met verbale communicatie. Dit gebeurt op een positieve manier, zonder fysieke straf.

Hoe meer ervaringen de pup nu opdoet, hoe stabiel hij als volwassen hond is. Hoe meer je dus in deze periode investeert aan tijd en aandacht, hoe meer plezier je later van de hond hebt. Want jong geleerd is oud gedaan. Bovendien leert de pup in deze periode bijzonder snel.

Angstfase

Rond de twaalfde week gaat de pup steeds duidelijker uitproberen wie de baas is in huis. Het kan nu voorkomen dat de pup zijn botje of eetbak grommend verdedigt. Of dat hij blaffend en happend reageert als je hem iets verbiedt. Als je de pup in deze periode direct duidelijk maakt dat je van dergelijk gedrag niet bent gediend en dat hij zich aan jouw wensen moet aanpassen, dan leg je een basis voor een goede verstandhouding tussen baas en hond.

De verleiding is groot om lachend te reageren op dat kleine bolletje wol dat daar zo driftig duidelijk probeert te maken wat het wil. De kans op problemen is dan echter groot. De hond krijgt zijn zin en verwacht dat het hele gezin zich ook in andere situaties aan hem aanpast. Doet iemand iets wat de hond niet aanstaat, dan zal de hond dit gedrag corrigeren. Dat een dergelijke hond geen prettige huisgenoot is, laat zich raden.

In de angstfase wordt de hond gevoeliger voor straf en pijnlijke of angstige situaties maken grote indruk. Schrikt een hond in deze periode bijvoorbeeld van vuurwerk of onweer, dan blijft hij waarschijnlijk zijn hele leven panisch voor harde knallen.

Pubertijd

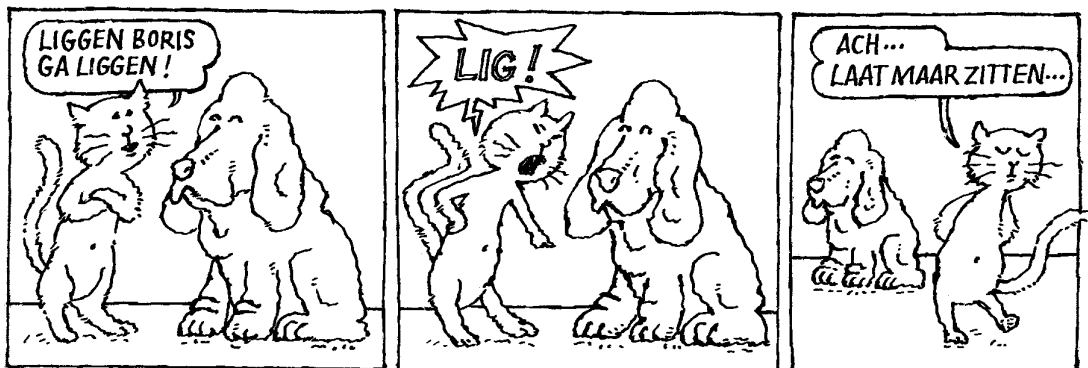
Als de hond geslachtsrijp wordt, zo tussen de 6e tot 12e maand, vertoont zijn gedrag grote overeenkomsten met een puber. Je ziet vaak dat hij het gezin weer op allerlei manieren provoceert in een poging hoger op te klimmen in rang. Bij ontmoetingen met andere honden zal hij schermutselingen uitlokken om zijn krachten te meten en om zodoende zijn plaats in de hondenmaatschappij te bepalen. Het is belangrijk dat

je voorkomt dat de hond als overwinnaar uit de strijd komt, want hij moet zijn plaats binnen de roedel leren.

Nu is de ene hond in aanleg duidelijk dominanter dan de andere. Zolang de baas tevens de leider is en de hond kan terugroepen bij confrontaties met andere honden, is er niet veel aan de hand. In deze tijd is het wel belangrijk dat de baas consequent handelt en effectief straft als dat nodig is. Je kunt op twee manieren straffen: door het geven van een onaangename prikkel (luide stem) of door het wegnemen van een aangename prikkel (stoppen met spelen). Het niet geven van een verwachte aangename prikkel (koekje) werkt niet. De hond zal het dan des te harder gaan proberen. Dit is de basis van bedelgedrag.

Het is heel belangrijk dat je de straf op het juiste moment geeft: direct na de daad. Bij straf moet je het dier dus op heterdaad betrappen. Hierover lees je later meer.

Fig. 3.3 Consequent zijn is belangrijk.

Training

Als een hond ongeveer een jaar oud is, moet de basisopvoeding zijn voltooid. De hond is nu zover ontwikkeld dat hij geschoold kan worden voor eventueel voorbestemd werk. De opleiding tot bijvoorbeeld blindengeleidehond, sociale hond of waak- en verdedigingshond kan nu serieus worden aangepakt.

Net als bij de opvoeding van honden draait het bij het training altijd om corrigeren en belonen. Een van de krachtigste beloningen is die met voedsel, maar dit kan via conditionering vervangen worden door een beloning met de stem. Veel honden ervaren ook een spelletje als een beloning. Denk hierbij aan het weggooiën van een tennisbal.

Als correctie is een nabootsing van een 'beet in de nek' meestal voldoende. Dit kan bijvoorbeeld met de hand of met een slipketting. Verder maak je gebruik van de intonatie van je stem, gebaren en lichaamshouding. Een correctie kan ook het uitblijven van een positieve bekrachtiging zijn. Met andere woorden: als de hond iets verkeerd doet, krijgt hij geen beloning. De mate van correctie hangt af van de gevoeligheid van de hond.

Nog belangrijker dan de manier waarop je beloont en corrigeert, is het moment waarop dit gebeurt. Dit moet binnen een halve seconde na de handeling. Een hond met zijn neus door zijn plas halen die hij al heeft gedaan toen de baas weg was, heeft

dus niet het gewenste effect. De hond gaat daardoor deze straf alleen maar associëren met de terugkomst van de baas en zal daar bang voor worden.

3.3 Afwijkend gedrag van een hond

Voor afwijkend gedrag is bijna altijd een oorzaak aan te wijzen. Herkenning van dit gedrag en inzicht in de oorzaak kan een belangrijke bijdrage leveren aan de oplossing van het probleem.

Probleemgedrag

Er belt een eigenaar naar de praktijk met de mededeling dat zijn hond zijn kind heeft gebeten toen deze aan de voerbak zat terwijl de hond aan het eten was. Aan jou vraagt de eigenaar hoe hij dit kan oplossen. Je zult in de praktijk regelmatig dit soort vragen krijgen. In de volgende tekst wordt een aantal problemen besproken. Je leert wat je een eigenaar kunt adviseren om de problemen op te lossen.

Zindelijkheid

Het eerste dat een pup moet leren als hij bij iemand in huis komt, is zindelijk worden. Hij moet dus leren waar hij zijn plasje en zijn hoopje wel en niet mag neerleggen. Hoe intensiever een eigenaar zich hiermee bezighoudt, hoe sneller het lukt.

Als je een pup iets wilt aanleren, moet je het goede gedrag uitlokken en uitbundig belonen. Daarnaast zorg je ervoor dat de pup het verkeerde gedrag zo min mogelijk kan vertonen. Daarom moet je het diertje de eerste dagen elke twee uur even mee naar buiten nemen. Daar zet je de pup op een plaats waar hij zijn behoefte mag doen. Laat hem rustig rondhobbelen tot hij zijn behoefte doet en beloon hem daarna heel enthousiast.

Wanneer de pup wakker wordt of net gegeten heeft, neem je hem ook even mee naar buiten omdat hij op deze momenten zeker aandrang zal hebben. Druk spelen stimuleert ook de werking van blaas en darmen. Zodra de pup stopt met spelen, pak je hem op en zet je hem weer even buiten. Als het niet mogelijk is om de pup telkens snel mee naar buiten te nemen, is het handig om wat kranten neer te leggen en de pup hierop te zetten als hij aanstalten maakt om zijn behoefte te doen. De pup leert dan al snel om zelf naar de krant te lopen.

Mocht er ondanks alle voorzorgen en oplettendheid toch een ongelukje gebeuren, dan kun je dit de eerste dagen negeren of hem op bestraffende toon toespreken: foei! Naarmate de pup beter begrijpt wat er buiten van hem wordt verwacht, kun je hem in huis strenger gaan corrigeren. Als hij op heterdaad wordt betrapt, grijp je hem even in zijn nekvel terwijl je ondertussen moppert. Dit doe je zonder te schudden. De pup zal deze correctie snel begrijpen, want een teef corrigeert haar jongen ook door ze even in het nekvel te grijpen. Als je de pup echter niet op heterdaad kunt betrappen, ruim je het plasje of hoopje zonder meer op en besteed je er verder geen aandacht aan.

Hoewel puppy's bij een goede begeleiding in twee weken tijd grotendeels zindelijk kunnen zijn, is een ongelukje af en toe niet altijd te vermijden. Het kan wel tot zes maanden duren voordat een hond de volledige controle heeft over zijn blaasspiers. Een hond die de puppyleeftijd al is gepasseerd, is in de meeste gevallen zindelijk.

Mocht dit niet het geval zijn, dan gaat de dierenarts eerst op zoek naar een lichamelijke oorzaak van dit onzindelijke gedrag. Hierbij kun je bijvoorbeeld denken aan een blaasontsteking. Als de dierenarts een lichamelijke oorzaak vindt, moet deze worden behandeld. Stelt hij geen lichamelijke oorzaak vast, dan moet worden gekeken of er sprake is van een gedragsprobleem.

Onzindelijkheid door een gedragsprobleem kan twee zeer verschillende oorzaken hebben: de onzindelijkheid kan te maken hebben met onzekerheid of onderdanigheid maar het kan ook een uiting zijn van dominantie en territoriumafbakening.

onderdanigheid Onzindelijkheid als uiting van *onderdanigheid* zie je bijvoorbeeld bij honden die zeer enthousiast hun baasje begroeten als deze weer thuiskomt. Als je dit gedrag bestraft, wordt het alleen maar erger. Want de hond zal zich in reactie op de correctie alleen nog maar onderdaniger tonen. Het beste is om de hond op deze momenten niet aan te kijken, volledig te negeren. Je kunt bijvoorbeeld even buiten de hond opwachten, zodat hij de plas in ieder geval buiten doet. Pas als de hond tot rust is gekomen, roep je hem bij je om hem te begroeten. Na verloop van tijd zal door habituatie het onzindelijke gedrag achterwege blijven.

dominant Een heel ander probleem zijn honden die zo *dominant* zijn dat ze zich meteen manifesteren door hun territorium af te bakenen met reukvlaggen. Hierbij heft de hond meestal een achterpoot duidelijk op. Dit zou een onderdanige hond niet doen. Ook wanneer er een hond op visite komt of een nieuwe hond toegevoegd wordt aan een bestaande roedel, kan zo'n hond binnenshuis plassen. In al deze gevallen is er sprake van dominant gedrag bij de hond en onvoldoende leiding van de baas. Honden die dergelijk gedrag vertonen, moeten door gehoorzaamheidstraining leren dat zij niet de baas in huis zijn. Bovendien moet je het ongewenste gedrag flink corrigeren.

veranderingen Tot slot komt het nog wel eens voor dat een hond die altijd keurig zindelijk is geweest ineens onzindelijk gedrag gaat vertonen, zonder dat daarvoor een lichamelijke oorzaak wordt gevonden. Vaak gebeurt dit als er in het gezin *veranderingen* hebben plaatsgevonden. Bijvoorbeeld als er een baby geboren is, er een ander huisdier bijgekomen is of als de hond langer alleen wordt gelaten dan voorheen. De beste methode om dit gedrag te doorbreken is het gedrag volledig te negeren en de hond op andere tijdstippen wat extra aandacht en leiding te geven.

Alleen thuis

Honden zijn roedeldieren. Roedelgenoten blijven zoveel mogelijk bij elkaar in de buurt en in elk geval binnen de grenzen van het eigen territorium. Het is dus een onnatuurlijke situatie voor honden om alleen te worden achtergelaten. Dit is iets dat honden moeten leren. Je kunt de hond het beste zo vroeg mogelijk laten wennen aan alleen zijn.

Voordat je de hond alleen laat, zorg je ervoor dat hij goed is uitgelaten en heeft gegeten. Je kunt hem ook wat speelgoed geven. Kies speelgoed waarop de hond veilig kan kauwen en wat wordt opgeborgen als hij weer thuis is. Zo zijn de speeltjes telkens weer "nieuw". Uiteraard blijf je de eerste keer slechts zeer kort weg, bijvoorbeeld even achter de deur. Als de hond stil gebleven is, beloon je hem uitbundig voor zijn goede gedrag. Een volgende keer laat je hem iets langer alleen. Zo voer je de tijd langzaam steeds verder op.

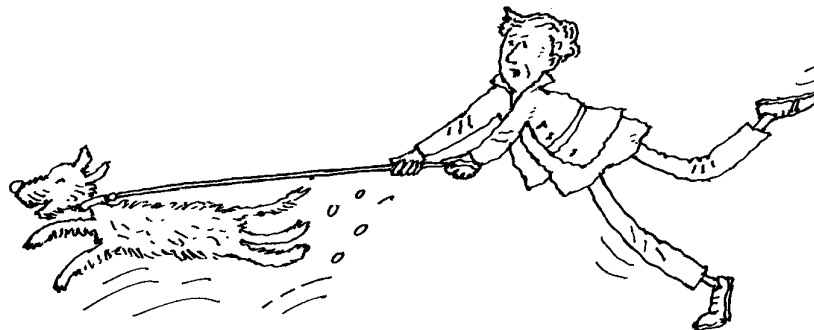
Het kan zijn dat de hond gaat blaffen of janken als je hem alleen laat. Dit is hem door zijn voorouders meegegeven: zij deden dit als een soort verzamel signaal. Als de hond blaft of jankt als je terugkomt, moet je niet naar binnen gaan. Hij zou je terugkomst immers kunnen opvatten als beloning voor zijn verzamel signaal en een volgende keer dit ongewenste gedrag in nog sterkere mate herhalen. Je gaat pas terug als de hond weer stil is. De volgende keer ga je nog korter weg, zodat de hond niet de kans krijgt om te janken en te blaffen.

Tijdens het wisselen van de tanden en in de puberteit hebben honden nogal eens de neiging om "boeken te lezen" en "wijzigingen aan te brengen in het interieur". Met andere woorden: ze slopen wat te slopen valt. Ook daarbij geldt weer dat voorkomen beter is dan genezen. Sluit de hond zodanig op - bijvoorbeeld in de gang, de keuken of een kennel of bench - dat hij niets stuk kan maken. Zorg er wel voor dat de hond deze ruimte niet als onplezierig ervaart. Geef hem bijvoorbeeld te eten in deze ruimte en laat hem er 's nachts slapen. Bouw de tijd dat hij alleen wordt gelaten langzaam op en beloon goed gedrag uitbundig. Als de hond tijdens de afwezigheid van de baas toch iets heeft stukgemaakt, negeer je dit. Een hond kun je immers alleen corrigeren als je hem op heterdaad betrapt!

Aan de riem

Het trekken aan de riem, waarbij de baas soms van boom naar boom wordt meegesleurd, is een hinderlijke gewoonte die veel eigenaren niet als probleem herkennen. Toch is dit een van de eerste dingen die een hond moet afleren. Niet alleen omdat het onplezierig is voor de baas, maar vooral omdat het duidt op een rangordeprobleem tussen baas en hond. Een hond die voor zijn baas uitloopt, neemt zelf initiatief. Hij heeft op dat moment de leiding terwijl de baas natuurlijk de leiding zou moeten hebben, niet de hond.

Fig. 3.4
Zo'n lekkere wandeling
doet je goed.

Goed aan de riem lopen is iets dat honden moeten leren. Als een pup voor het eerst een halsband om krijgt, onderneemt hij waarschijnlijk verschillende pogingen om dit hinderlijke attribuut weer kwijt te raken. Daarom laat je de eerste dag de halsband de hele dag om, zodat de pup hieraan kan wennen. Als je de pup meeneemt op straat is het van de situatie afhankelijk of je hem moet aanlijnen of niet. In een rustige omgeving op een veilig grasveldje kun je de pup rustig los meenemen. Maar in een straat moet je hem voor zijn eigen veiligheid aanlijnen. Bevestig een licht lijntje aan zijn halsband. Zodra de pup een stapje loopt aan de riem, prijs je hem uitbundig. Als hij blijft zitten, probeer je hem met een vriendelijke stem, uitnodigende gebaren of een spelletje naar je toe te krijgen. Beloon hem weer zodra hij de eerste stap doet.

De pup meetrekken heeft geen enkele zin en werkt hooguit averechts: de pup leert dan dat mee naar buiten gaan niet leuk is.

Bij het lopen aan de riem leer je de pup om achter de baas aan te lopen. Dit kun je bereiken door zelf steeds een andere kant op te lopen dan de pup en een klein rukje aan de riem te geven om de aandacht van de pup te trekken. Beloon de pup uitbundig met de stem of een spelletje als hij meeloopt. Zo leert hij direct een goede gewoonte aan en de baas bevestigt daarmee dat hij ranghoogste is. Ranghoger en lopen immers altijd voorop!

Als de pup eenmaal gewend is aan halsband en riem, zal hij steeds vaker voor de baas uit proberen te lopen, waarbij de riem strak komt te staan. Hoe minder gelegenheid de pup nu krijgt om te trekken, hoe minder hem later moet worden afgeleerd. Een goede gewoonte is net zo snel geleerd als een slechte gewoonte, maar het afleren van een slechte gewoonte kost meer tijd. Bovendien zit bevestigen van rangorde vaak in dit soort kleine dagelijkse handelingen. Een probleem hiermee kan er voor zorgen dat de hond zich agressief gaat gedragen ten opzichte van passerende honden of mensen.

Het afleren van trekken aan de lijn gebeurt met een correctie-ketting en een lederen riem. Laat de hond aan de linkerzijde naast je zitten en neem de riem in twee handen. Houd de riem ter hoogte van je linkerheup. Noem de naam van de hond, direct gevolgd door het commando "volg" en stap met het linkerbeen weg. Zodra de hond meeloopt, prijs je hem. Maar als hij te ver naar voren loopt, corrigeer je hem door een ruk aan de riem te geven. Dit doe je door je handen voor je buik naar de rechterschouder bewegen. De correctie wordt onmiddellijk gevolgd door het commando "volg" en je belooft de hond als hij weer naast je loopt. Deze procedure herhaal je tot de hond niet meer trekt.

De deurbel

Niets is zo vervelend als een hond die constant blaft als de deurbel gaat en vervolgens blijft blaffen. Ook dit is een probleem dat je veel in de dagelijkse praktijk ziet en waar je met een goed advies vaak snel een einde aan kunt maken. Een dergelijk advies zal straks ook aan jou als dierenartsassistent worden gevraagd.

Het is lastig als een hond luid blaft als de deurbel gaat en vervolgens naar de deur stormt om zich luidruchtig en druk bewegend op de bezoeker te storten. De baas slooft zich ondertussen uit om het bezoek gerust te stellen: "hij doet echt niets!" Veel bezoekers zijn hiervan niet gediend. Als de hond minder "vriendelijk" is tegen het bezoek, wordt hij vaak bij de halsband gegrepen. Hij zal daardoor echter extra gefrustreerd en agressief reageren.

Deze honden zijn geconditioneerd op de huisbel. Ongemerkt is een eigenaar daar zelf ook vaak oorzaak van. Zodra de bel gaat, springt hij op en loopt naar de deur om open te doen. Voor de deur staat op dat moment altijd een "indringer". De hond leert al snel dat, als de bel gaat, er iemand op de stoep staat en dat de baas hier nogal geagiteerd op reageert. Als goed roedelgenoot is de hond altijd bereid om de baas te "helpen". Het is dus zaak om de hond ander gedrag bij te brengen als reactie op de bel. Eerst moet je de gehoorzaamheid van de hond verbeteren. Ook moet de hond duidelijk worden gemaakt dat niet hij, maar de baas dergelijke zaken regelt.

Je begint met de hond de basisappèl-oefeningen (zit, blijf, et cetera) bij te brengen. Zodra de hond deze aardig onder de knie heeft, ga je de probleemsituatie in scène zetten. Vraag een bekende om op een afgesproken tijdstip langs te komen en aan te bellen. Je bindt een korte riem of een stuk touw aan de correctieketting van de hond en laten hem zo door het huis lopen. Als de bel gaat, grijp je deze riem vast en geeft het commando 'stil'. Corrigeer de hond als hij doorblaft. Als de hond stil is, beloon je hem rustig, loopt samen met hem naar de voordeur en laat hem daar zitten. Pas dan doe je de deur open. Het bezoek moet de hond vervolgens negeren. Beloon dus steeds het goede gedrag en corrigeer het ongewenste gedrag. Je herhaalt deze oefening tot de hond de commando's zonder correcties of riemhulp uitvoert. Zo leert het dier dat de deurbel betekent dat hij rustig met de baas mee moet lopen en naast hem moet gaan zitten. De hond wordt dus opnieuw geconditioneerd, maar nu met gewenst gedrag.

Als de hond dit eenmaal goed doet, kun je hem leren om het bezoek rustig te begroeten. Je laat daarvoor het bezoek rustig plaatsnemen in de kamer, waarna je met de aangeliijnde hond naar de bezoekers toegaat. Zodra de hond tegen hen op wil springen, corrigeer je dit gedrag en laat de hond zitten. Het bezoek mag de hond aaien als hij zich goed gedraagt. Zo leert de hond om zich te richten op de handen van het bezoek in plaats van op hun gezicht. Na de begroeting moet de hond rustig op een aangewezen plaats gaan liggen, bijvoorbeeld in zijn mand. Dit voorkomt dat de hond voortdurend aandacht blijft opeisen.

Voedsel

De belangrijkste voedselgerelateerde problemen hebben te maken met bedelen of het verdedigen van voedsel. Ook dit zijn in feite weer rangordeproblemen. Onderdanige dieren bedelen. Ze proberen aan voedsel te komen door als een pupje om voedsel te vragen, zich onderdanig te tonen en ondertussen wat weg te grissen. En probeer maar eens weerstand te bieden als je trouwe vriendje met een deemoedig smoeltje en waterige hondenogen voor je zit en pootjes geeft.

Sommige mensen vinden dit gedrag leuk en gezellig, maar anderen storen zich eraan. Zolang er geen rangordeproblemen zijn tussen baas en hond, kan iedereen voor zichzelf uitmaken wat hij wel of niet gewenst vindt, mits dit maar consequent wordt toegepast. Consequent zijn is hier duidelijk het kernwoord. Want als de hond ook maar een enkele keer wat krijgt of heeft gekregen, zal hij steeds opdringeriger gaan bedelen. Als bedelen nooit succes heeft, houdt het dier door habituatie vanzelf op met bedelen. Verder kun je als eigenaar de leiding nemen door de hond naar de plaats te sturen zodra hij dit gedrag vertoont.

In de rangordebepaling speelt ook het tijdstip waarop de hond te eten krijgt een rol. Vaak krijgt de hond zijn eten vlak voor of tijdens het koken. De hond eet dan dus eerder dan de gezinsleden. Honden met dominant gedrag voelen zich hierdoor gesterkt in hun superieure positie. Daarom kan het goed zijn om dergelijke honden te verbieden aan tafel te bedelen en hen pas te voeren als je eigen maaltijd is beëindigd. Je kunt de hond ook op een zodanig tijdstip voeren dat hij zijn maaltijd niet in verband brengt met die van jou. Daarover kunnen dan geen conflicten ontstaan.

Hetzelfde geldt voor het verdedigen van voedsel. Dit kan zijn de eetbak, maar ook kluifjes of speelgoed. Problemen op dit gebied ontstaan vaak al in de jeugd van de

hond. De pup ligt genoeglijk te kauwen op een botje en gromt als er iemand te dicht in de buurt komt. De meeste mensen reageren op dit gedrag met een lach, want het is komisch om te zien hoe dat kleine wolbaaltje driftig een kluijfe verdedigt. Anderen vergelijken dit gedrag met dat van zichzelf: "wij vinden het toch ook niet goed dat een ander van ons bord mee-eet!"

Toch zijn beide reacties niet goed voor de hond. De pup probeert met zijn gedrag uit hoe ver hij kan gaan. Als de baas nu niet ingrijpt door zijn gedrag te verbieden en de kluijfe af te nemen, heeft de pup gewonnen en gaat een volgende keer zijn "prooi" nog feller verdedigen. Daarom is het goed een pup eraan te wennen dat de baas de eetbak of zijn kluijfe regelmatig even wegneemt. Uiteraard krijgt de hond dit bij goed gedrag ook weer terug.

Met speelgoed ligt dit iets anders. Zorg dat er twee soorten speelgoed zijn. Er is speelgoed dat van de hond is en dus altijd rondslingert. Dit speelgoed neem je hem soms af, maar hij krijgt het ook weer terug als beloning voor goed gedrag. Daarnaast is er speelgoed (bijvoorbeeld een bal of een lap met een knoop erin) dat van de baas is. Als de baas dit tevoorschijn haalt, betekent dit het begin van het spel. Tijdens het spel neemt de baas het speelgoed regelmatig af (met het commando 'los') en geeft het weer terug aan de hond als beloning voor goed gedrag. Het einde van het spel wordt ook weer door de baas bepaald: de hond moet het speeltje loslaten en de baas bergt dit vervolgens op.

Bij volwassen honden kan het verdedigen van voedsel gevaarlijke vormen aannemen. Een dier kan hiermee zelfs een heel gezin terroriseren doordat hij de gezinsleden bijvoorbeeld niet toelaat in de keuken als zijn eten daar staat. In dergelijke gevallen moet ook eerst weer de rangordeverhouding tussen baas en hond worden bepaald. Daarvoor train je eerst de basisappèel-oefeningen (zoals 'volgen', 'zit' en 'af'). In deze periode krijgt de hond uitsluitend voedsel nadat hij een commando heeft opgevolgd. Je kunt daarnaast de hond in een lage positie dwingen tijdens het eten. Dit doe je door de voerbak onder een lage stoel of tafel te zetten zodat hij niet rechtopstaand kan eten.

Ten slotte kun je op de voerbak gaan trainen. Dit doe je niet door de bak weg te halen. In plaats daarvan leer je de hond dat er iets in zijn bak bijkomt wanneer je in de buurt van de voerbak komt. Ook dit doe je weer na het opvolgen van een commando. Je doet een paar brokjes in de bak. Als de hond deze op heeft, geef je het commando 'zit' en doet wat brokjes in de bak (in het begin vanwege de veiligheid bijvoorbeeld met een pollepel). Je geeft de hond vervolgens het commando dat hij ze mag pakken. Als de brokjes op zijn, herhaal je de handeling. Pas als de hond deze oefening een aantal keren zonder problemen heeft uitgevoerd, kun je de eetbak een keer vastpakken terwijl de hond zit om er brokjes in te doen. In een later stadium til je de eetbak ook eens op. Telkens als de hond zich goed heeft gedragen, mag hij verder eten en stoor je hem niet meer. Uiteraard moet deze training altijd gecombineerd worden met algehele gehoorzaamheidstraining.

Het verdedigen van voedsel heeft niet alleen nadelen. Soms kun je er juist gebruik van maken. Honden die net in asiel of pension zijn ondergebracht, willen niet altijd eten omdat ze zich onzeker voelen. Door deze honden te voeren in de nabijheid van andere honden, zijn ze nog wel eens aan het eten te krijgen. Want ze ervaren de andere hond nu als concurrent. Ook bij herstellende honden die nog niet graag eten,

wil deze truc wel eens helpen. Let er wel op dat de honden niet gaan vechten om het voedsel!

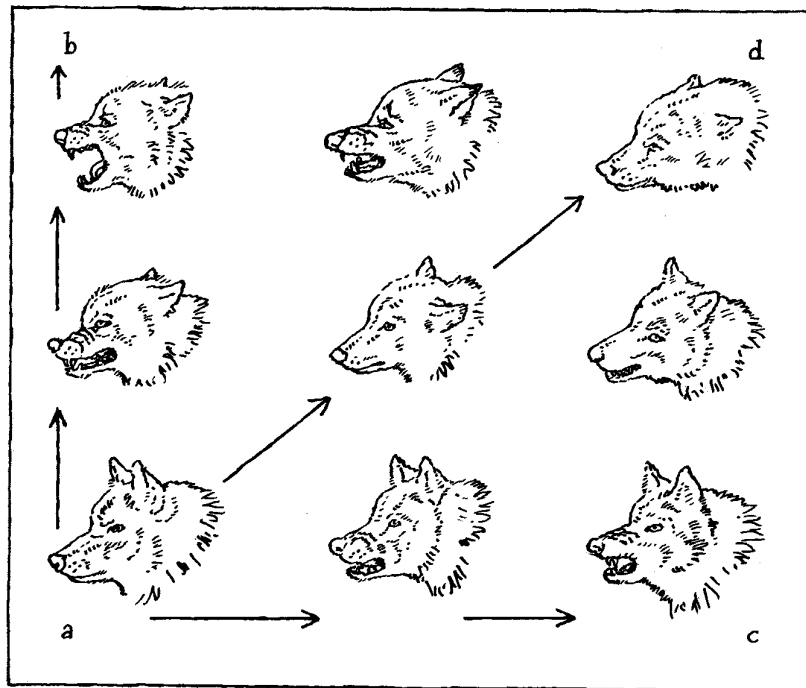
Angst en agressie

Sommige honden gedragen zich buiten nogal agressief tegen andere honden en soms ook tegen mensen. Dit doen ze vooral als ze aangelijnd zijn. In het donker is het vaak erger dan overdag. Deze agressie wordt vaak veroorzaakt door angst en onzekerheid. De hond heeft geleerd dat de aanval de beste verdediging is. De oplossing van dit probleem moet je weer zoeken in het bevestigen van het leiderschap van de baas. Het is immers de ranghoogste die het gedrag van de overige roedelleden bepaalt!

De hond zal in eerste instantie de basisappèl-oefeningen onder de knie moeten krijgen. Als dit goed gaat, neem je de hond mee naar situaties waarin je angstig en/of agressief gedrag verwachten. Je leidt de hond af door wat oefeningen met hem te doen, waarbij je absolute gehoorzaamheid eist. Zo krijgt de hond geen kans om te kijken naar het onderwerp van zijn angst. Beloon de hond uitbundig voor goed gedrag en speel even met hem.

Ook in situaties waarin de hond angst toont zonder agressief te zijn, moet je leiding geven. Alleen op deze manier kun je het gedrag van de hond positief beïnvloeden. Als een hond bijvoorbeeld schrikt van vuurwerk of onweer, kun je eerst net doen of je niets hebt gemerkt. Negeer zowel de hond als de knal en ga door met waar je mee bezig was. Als de hond dit ziet, zal hij je gedrag veelal overnemen en zelf ook weer verder gaan. Als de hond echter zo geschrokken is dat hij echt angstig of zelfs paniekerig is, is negeren niet genoeg. In dit geval vertel je hem dat je niet gediend bent van zijn angstige gedrag. Dit doe je door hem onder appèl te zetten met de basisoefeningen 'volgen', 'zit' en 'af'. Zodra hij de commando's opvolgt, wordt hij beloond. Ongewenst gedrag corrigeer je. Als de hond hierdoor weer aanspreekbaar is, beloon je hem voor het goede gedrag met een spelletje waardoor hij wordt afgeleid van de akelige ervaring.

Fig. 3.5
Mimiek van een hond die
neutraal is (a),
angstagressief (b),
dominantagressief (c)
of een combinatie (d)

Gedrag van de zieke hond

Het gedrag van een zieke hond wijkt af van dat van een gezonde hond. In de volgende tekst leer je hoe een zieke hond zich kan gedragen.

Gedrag en houding

Als je vermoedt dat een hond ziek is, let je zowel op het algemene gedrag als op de reacties op de omgeving. Gezonde honden hebben een levendig orenspel, hoewel je dit bij sommige rassen moeilijk kunt zien. Verder staan de ogen open en reageren ze snel op prikkels uit de omgeving. Als het derde ooglid zichtbaar is, is dit vaak een aanwijzing voor algemeen onbehagen of pijn. Verder kun je kijken naar de houding en beweging van een dier. Een gezond dier zal normaal ontspannen staan, liggen of lopen. Afwijkende houdingen of bewegingen neemt een hond soms aan om pijn te voorkomen. Vaak is het dier dan verkrampt in plaats van normaal ontspannen. Een dier zal bijvoorbeeld pijn in de buik proberen te voorkomen door de rug te buigen. Of pijn aan zijn poten door voorzichtig te lopen of een poot te ontlasten. Als dieren hun hals strekken kan dit duiden op een probleem in de keel. Maar je ziet dit gedrag ook bij dieren die benauwd zijn door longproblemen.

Eten en drinken

Je zult goed moeten weten wat normaal is voor een individueel dier voordat je afwijkingen kunt constateren en hier conclusies aan kunt verbinden. Dit geldt ook voor het eet- en drinkgedrag. Vaak zijn zieke honden nauwelijks tot niet geïnteresseerd in voedsel. Bij een aantal ziekten gaat de hond juist meer dan normaal drinken, bijvoorbeeld bij suikerziekte.

Ontlasting en urine

De urine en ontlasting kunnen natuurlijk belangrijke informatie geven over de gezondheid van een dier. Maar vaak is het ook juist de manier van urineren of ontlasten die van belang is voor het signaleren van ziekte.

3.4 Normaal gedrag van de kat

Wat betreft gedrag staat de kat nog dicht bij zijn oorsprong. Door naar zijn gedrag in het wild te kijken, kun je dan ook veel leren over zijn gedrag als huisgenoot.

Leefwijze

solitaire dieren De meeste katten zijn typisch *solitaire dieren*. Er is nauwelijks sprake van interactie tussen individuele dieren. Als een vrouwelijk dier krols is, treedt er wel interactie op tussen dieren, maar vlak na de paring gaan de dieren weer uit elkaar. Ook hebben de dieren interactie met elkaar op het moment dat er een conflict ontstaat op de grens van het territorium. Katten hebben wel een uitgebreid sociaal gedrag om te kunnen samenleven in familiegroepen. Dit zie je nogal eens op boerderijen.

territorium Wilde katten hebben een eigen *territorium*. De grootte van dit territorium is onder andere afhankelijk van het aantal goede schuilplaatsen, de beschikbare hoeveelheid voedsel en het aantal concurrenten in de directe omgeving. Huiskatten delen soms (een deel van) hun territorium met andere katten. Vaak overlapt het territorium van een kater dat van een aantal poezen.

zones In het territorium van de kat zijn verschillende *zones* te herkennen. De slaapplek bevindt zich doorgaans ergens in het midden van het territorium. Een kat voelt zich daar veilig omdat andere dieren dit centrum zullen mijden. Het thuisgebied ligt meestal rondom de slaapplek. In dit gebied houdt de kat zich op voor alle dagelijkse bezigheden, zoals rusten, sluimeren, zonnen, vachtverzorging, spelen, het grootbrengen van de jongen, enzovoort.

Zowel het thuisgebied als het slaapgebied deelt een kat vaak broederlijk met bekende katten, vooral als deze katten tot de familiegroep behoren. Tegenover vreemde katten worden deze gebieden juist zeer fel verdedigd. De ernstigste gevechten doen zich dan ook voor op de grens van het thuisgebied.

Katten jagen solitair en bezitten vaak een eigen jachtgebied. Dit gebied kan direct aansluiten op het thuisgebied maar kan ook elders liggen. De mate waarin het jachtgebied wordt verdedigd tegen andere katten is vooral afhankelijk van de beschikbare hoeveelheid voedsel. Huiskatten, die hun voedsel van mensen krijgen, delen vaak hun jachtgebied met elkaar. Ontmoetingen in dit gebied vermijden ze zoveel mogelijk door ieder op hun eigen tijd te jagen.

Rangorde

Katten hebben een uitgebreid repertoire aan sociaal gedrag. Je hebt al gelezen dat ze voornamelijk solitair leven maar soms kleine, sociaal levende groepen vormen. De plaats in die groep verandert voortdurend en is onder andere afhankelijk van de plaats

waar het dier op dat moment is, de tijd van de dag of nacht, aanwezigheid van voedsel en de hoeveelheid katten die in de buurt is. Bij het vermijden van gevechten spelen dezelfde systemen een rol als bij honden, namelijk de plaats in de groep en communicatie.

Communicatie

De kattentaal bestaat, net als de hondentaal, uit geluid, lichaamshouding, mimiek en geur.

Geluid

Katten maken gebruik van meer verschillende geluiden dan honden. Ze hebben een heel arsenaal aan geluiden tot hun beschikking.

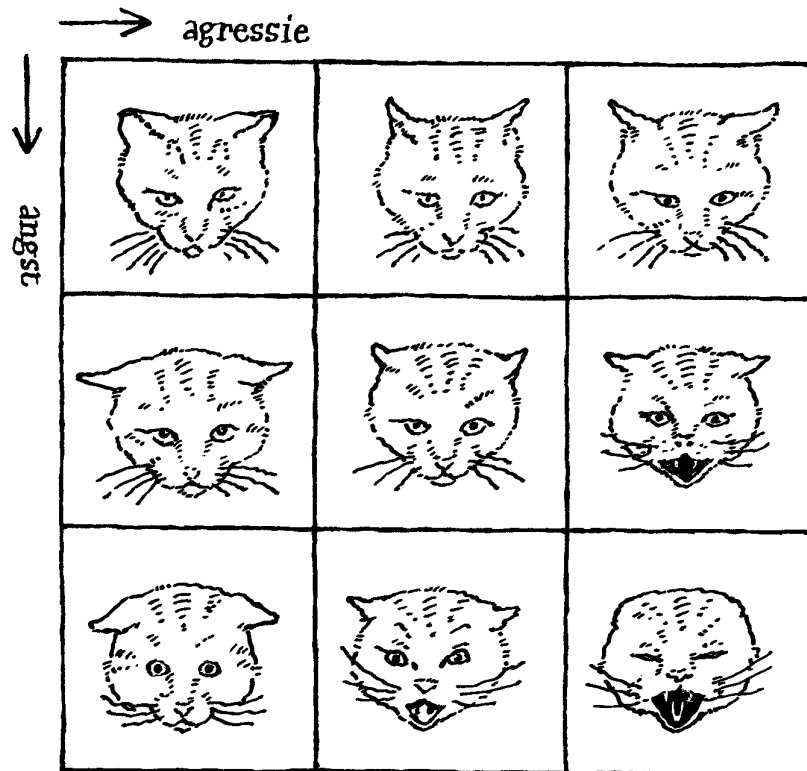
- spinnen* *Spinnen* (een geluid "alsof er een motortje wordt aangezet") hoor je vooral als de kat zich behaaglijk voelt. Bijvoorbeeld als het dier lekker warm op een vertrouwde schoot ligt. Wat veel mensen niet weten, is dat katten ook kunnen spinnen als ze pijn hebben of ziek zijn. Misschien heeft dit als doel het geruststellen van soortgenoten: "Er is niets aan de hand."
- miauwen* Katten schijnen vooral te *miauwen* in hun communicatie met mensen. Mensen verstaan de kattentaal onvoldoende en reageren niet altijd direct op de signalen van hun kat. Met miauwen trekken katten met succes toch de aandacht van hun bazen en weten steeds weer hun zin te krijgen.
- grommen* *Grommen* is een uiting van dreiging. Bij rangordebepaling en het verdedigen van het territorium ontstaan meestal eerst schijngevechten, die voornamelijk bestaan uit dreigen. Hierbij gromt de kat hevig. Alleen als met dreigen niets wordt opgelost, komt het tot een gevecht. Vaak hoor je dat grommen overgaan in een soort schreeuwen of gillen. Dat is ambivalent gedrag: de kat vertoont een combinatie van dominante dreiging en angst. Ook als de kat in een gevecht een gevoelige klap oploopt, kun je dit gillen horen.
- blazen* Een kat kan ook *blazen*. Hij brengt dan met opengesperde bek een sissend geluid voort. De kat is bang en wil met zijn geblaas zijn tegenstander afschrikken. Ook dit is dreiggedrag. Het is typisch aangeboren gedrag. Kittens kunnen al blazen nog voor de ogen open gaan.
- krolsheidsroep* Een *krolsheidsroep* laat een kat horen als hij in voortplantingsstemming is. Hij moet dit de hele omgeving duidelijk laten horen om de kans op een ontmoeting met een gelijkgestemd dier van het andere geslacht zo groot mogelijk te maken. Zodra de paring heeft plaatsgevonden en de kater zich terugtrekt, laat de poes een *paringsschreeuw* horen. Vermoedelijk is deze het gevolg van een pijnprikkel die veroorzaakt wordt door de "weerhaakjes" aan de penis van de kater.
- mekkeren* Tot slot kan een kat "*mekkeren*". Om dit geluid te maken, opent hij zijn bek lichtjes en laat de onderkaak snel op en neer gaan, waardoor hij korte geluidjes uitstoot. De kat maakt dit geluid voornamelijk uit frustratie als hij bijvoorbeeld op de vensterbank zit en een vogel achter het raam ziet waar hij niet bij kan.

Houding

Een kat communiceert niet alleen met geluiden. Ook met zijn houding maakt hij dingen aan zijn eigenaar en aan andere katten duidelijk. Een rustige kat heeft een ontspannen houding met de staart recht omhoog. Bij toenemende opwindning zwiept de staart steeds feller heen en weer. De staart verradt zo de opwindning van zijn bezitter.

Een woedende kat maakt zijn achterlijf groter en gaat soms zelfs dwars staan om groter en agressiever te lijken. Hij houdt de staart omlaag, waarbij de staartpunt vaak venijnig op en neer zwiept. Een angstige kat neemt een defensieve houding aan. Hij buigt de staart tegen zich aan en probeert zich kleiner te maken. Als een kat verder in het nauw wordt gedreven, zie je vaak een combinatie van angst en agressie. De kat bolt dan de rug hoog op, waardoor de zogenaamde "hoge rug" ontstaat. De staart wordt omhoog gestrekt en de haren wijduit gezet om hem nog dikker te laten lijken.

Fig. 3.6 Mengeling van aanvals- en vluchthoudingen bij de kat (naar Leyhausen).

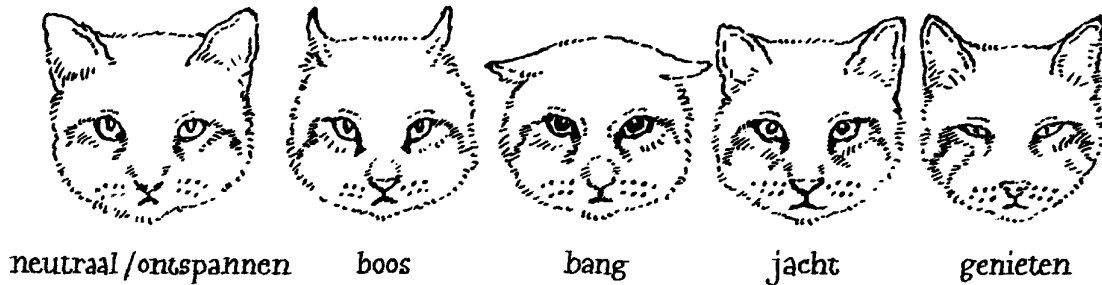
Mimiek

Ook met mimiek communiceert een kat. Een rustige kat heeft de oren attent rechtop staan met de opening naar voren gericht. De snorharen staan wijduit. De pupillen staan normaal open om de kat goed zicht te bieden.

Een woedende kat houdt zijn oren rechtop maar draait de opening naar achteren toe, zodat de binnenkant ervan wordt beschermd. Hij heeft de snorharen wijduit naar

voren gericht staan. De strakke blik is gericht op de tegenstander, waarbij de ogen wijd open staan maar de pupillen tot smalle spleetjes zijn vernauwd. Hierdoor wordt het inwendige oog zo goed mogelijk beschermd tegen beschadiging door nagels. Een angstige kat richt zijn oren opzij en vouwt ze helemaal plat. De snorharen liggen naar achteren en vlak tegen de kop aan. De ogen lijken zwarte kolen doordat de pupillen zijn verwijd. De tanden zijn ontbloot en de neus is gerimpeld.

Fig. 3.7 Mimiek van verschillende stemmingen bij de kat.

Geur

Tot slot communiceert een kat met geur. Bij het sociale gedrag van de kat speelt geur een belangrijke rol. Katten bezitten verschillende *geurklieren* waarmee ze hun aanwezigheid duidelijk kenbaar maken aan soortgenoten.

De anaalklieren aan weerszijden van de anus geven aan de ontlasting een "visitekaartje" mee, zodat andere katten kunnen ruiken van wie de ontlasting afkomstig is. De kin- en voorhoofdklier gebruikt hij vooral om tijdens het kopjes geven de persoonlijke geur af te geven aan "eigendommen". Dit zijn attributen in de leefomgeving maar ook huisgenoten (mensen, honden en andere katten). Ook de staatklier gebruikt de kat voor dit doel. Vooral bij katers is deze klier vaak goed ontwikkeld en zichtbaar als een vette plak op de staart. Na castratie neemt de activiteit van deze klier af. Kopjes geven en met een hoge staart langs de benen van de baas wrijven is dus geen teken van vriendelijke onderdanigheid en afhankelijkheid maar is veel meer een vorm van bezitsbepaling.

Ook bij het scherpen van de nagels wordt geur uit de zweetklierijtjes op de poten achtergelaten. Het liefst doen katten dit aan rechtopstaande voorwerpen zoals bomen, hekwerken, bankstellen, muren met behang enzovoort. Dit gedrag dient dus niet alleen om de nagels in goede conditie te houden. Het geeft ook duidelijk zichtbaar en onzichtbaar krabmerken, vaak tot ergernis van de trotse bezitter van het bankstel waaraan is gekrabd.

Geur speelt ook een rol bij het afbakenen van het territorium. Katten markeren hun territorium door *urine* te sproeien en door krabmerken te plaatsen. Sproeien treedt voor het eerst op tegen de tijd dat de kat geslachtsrijp is, dus rond de 6e tot 12e levensmaand. Dit sproeien is niet alleen voorbehouden aan katers, hoewel zij zich het meest "schuldig" maken aan dit gedrag. Sommige katers gaan pas sproeien als ze ouder zijn of als er andere katten in huis komen. Andere katers sproeien zelfs nog na castratie.

Gedragsonwikkeling

Als kittens na een draagtijd van ongeveer 9 weken worden geboren, zijn ze volkomen hulpeloos, doof en blind. Hun ontwikkeling vertoont zeer grote overeenkomsten met die van hondenspuppy's.

Fasen in het leven van een kitten		
Fase	Tijd	Verandering
Neonatale periode met inprentingfase	0 - 14 dagen	Kitten is doof en blind en volledig afhankelijk van de moeder. Eerste dagen zijn inprenting op de moeder.
Socialisatiefase	Week 2-14	Kitten maakt een snelle ontwikkeling door en ontwikkelt alle primaire, sociale gedragingen, zoals jacht, spel, etc.
Puberteit	Week 14 tot 1 jaar	Geen belangrijke gedragsveranderingen. Wel verbetering vaardigheden en coördinatie.

Inprenting

De eerste twee weken doen de kittens niet anders dan slapen en drinken. Hun moeder masseert regelmatig hun buikjes met haar tong en likt de urine en ontlasting op die de kittens door deze behandeling laten lopen. In deze dagen vindt de eerste inprenting plaats, want de kittens kunnen al wel ruiken en voelen. Ze leren dus nu al hoe soortgenoten, voornamelijk moeder, broertjes en zusjes, ruiken en voelen.

Na ongeveer 10 dagen gaan de oogjes en oortjes open, maar het duurt dan nog wel enkele dagen voor de kittens ook werkelijk kunnen zien en horen. Het eerste dat ze zien en horen, zijn natuurlijk hun moeder en alle nestgenootjes. Hierdoor wordt de eerste inprenting bevestigd en versterkt.

Socialisering

Als kittens op een leeftijd van 3 tot 4 weken het nest verlaten, is de socialisatiefase al begonnen. De kittens leren in deze periode hoe ze met soortgenoten moeten omgaan. De kritische periode hiervoor is 3 tot 6 weken. Als ze in die tijd geen andere katten zien, accepteren ze later zeer moeilijk andere katten. Ook de socialisatie naar mensen moet plaatsvinden tussen de 3 en 7 weken, anders gedragen de katten zich altijd wild naar mensen toe.

In deze periode gaan de katjes intensief met elkaar spelen. Ze oefenen hierbij alle bewegingspatronen en gedragselementen die ze later als volwassen kat nodig hebben. In het begin gaat alles nog zeer onbeholpen, maar al snel worden ze vaardiger. Lopen, rennen, spelen, klimmen, krabben, prooi-bespringen, alles komt aan bod. En moegespeeld vallen ze plotseling in diepe slaap.

Moeder heeft het druk in deze tijd, want ze moet haar actieve kroost beschermen en levert een tevergeefse strijd om het hele spul in het nest bijeen te houden. Telkens weer breken de jonge dieren uit en de afstand tot het nest wordt langzamerhand steeds groter. Niet alleen het onderlinge gedrag wordt geoefend; de kittens onderzoeken ook hun omgeving en proberen alles uit.

Al vanaf het begin van de socialiseringsperiode vertonen de kittens belangstelling voor vast voedsel. Ze kunnen nu ook zelfstandig urine en ontlasting lozen en de moeder zorgt ervoor dat de kittens dit op een vaste plaats (de kattenbak) doen. Toch keren de kittens tot een leeftijd van 4 tot 5 maanden elke keer weer terug naar moeder in een poging een slokje melk te bemachtigen.

Als de kittens 5 maanden oud zijn, moeten ze alles geleerd hebben wat ze nodig hebben om te overleven. Moeder vindt dat haar kinderen nu maar op eigen benen moeten staan en weert elke toenaderingspoging steeds harder en onvriendelijker af. De jonge katten ontwikkelen nu meer solitair gedrag.

Vrijwillig/niet vrijwillig leren

onlustgevoel

Katten ervaren elke dwang, hoe licht ook, als *onlustgevoel*. Dit betekent dat je katten niet op dezelfde wijze dingen kunt aanleren als honden. Je kunt een kat alleen iets aanleren door de juiste prikkel te geven op een moment dat bepaald gedrag toevallig optreedt. Door dit gedrag bovendien direct te belonen zal de kat dit gaan herhalen en uiteindelijk het commando in verband brengen met de handeling. Uiteraard kost deze leermethode veel meer tijd en geduld dan de methode die je bij honden hanteert. De mogelijkheden zijn ook beperkter omdat we de kat alleen dingen kunnen leren die hij uit zichzelf al doet.

Katten leren in principe op dezelfde manier als honden. Je onderscheidt ook weer het vrijwillig en het niet vrijwillig leren. Je roept de kat bij zijn naam (prikkel 1), loopt naar de keuken (prikkel 2), maakt een blikje open (prikkel 3) en geeft hem eten (lustgevoel). Na verloop van tijd zal de kat al komen aanlopen als een van de prikkels wordt gegeven. Zo kun je de kat dus leren om te komen als je hem roept. Een kat gehoorzaamt echter voornamelijk als hij honger heeft!

Een andere situatie. Een kitten gaat op onderzoek uit en valt daarbij in de prullenbak. De deksel valt dicht en het katje zit opgesloten in het donker. Hiervan kan het diertje zo schrikken (= onlustgevoel) dat het voortaan uit de buurt van de prullenbak blijft. Het afleren van ongewenst gedrag moet bij de kat dus ook gebeuren door het opwekken van een onlustgevoel precies op het moment dat de kat het ongewenste gedrag vertoont. Dit onlustgevoel is meestal gebaseerd op een schrikreactie. Je moet dan wel eerst uitvinden waar de kat van schrikt en wat dus door de kat als onlustgevoel wordt ervaren. Dat kan met:

- een plantenspuit;
- een stevige prop papier;
- de stem;
- een tik;
- stevig vastpakken in het nekvel.

plantenspuit

De meeste katten houden niet van water en het effect van een *plantenspuit* op deze katten is vaak groot. De methode is heel geschikt om katten bijvoorbeeld het graven in een plantenbak of het krabben aan het bankstel af te leren. Hoe minder de kat in

de gaten heeft dat de baas de spuit hanteert, hoe beter het resultaat is.

prop papier Je kunt een stevige *prop papier* voor de kat neergooien. Hierbij schuilt de kracht van de correctie in het schrik-effect dat deze teweeg brengt. Een voorwerp dat vlak bij de kat op de grond ploft, geeft vaak dit schrik-effect. Bovendien heeft deze methode als voordeel dat de eigenaar ongezien kan gooien, waardoor de kat het onlustgevoel in verband brengt met zijn handeling en niet met (de aanwezigheid van) de baas.

stem Katten zijn over het algemeen heel gevoelig voor de stemming van de baas. De menselijke *stem* is een goede graadmeter voor het humeur. Op boze toon uitgesproken korte scherpe woorden als "uhuh", "nee" of "laat dat", kunnen door de kat als onaangenaam worden ervaren. In het begin moeten deze woorden echter gepaard gaan met een ander onlustgevoel, zodat de kat leert wat de baas bedoelt met die boze stem. Met name vriendelijke, zachte katten hebben vaak genoeg aan een stemcorrectie.

tik Over het geven van een *tik* om een kat te corrigeren wordt verschillend gedacht. Sommigen zeggen dat dit een correctie is die de kat goed begrijpt, omdat vechtende katten elkaar ook flink om de oren meppen. Anderen zeggen echter dat het geven van een tik het vertrouwen van de kat in de baas kan schaden, waardoor de relatie met de kat er niet beter op wordt. Het nadeel van een tik is in ieder geval dat de kat de bestraffing in verband brengt met de aanwezigheid van de baas en niet met de handeling op zich.

nekvel De kat even stevig in zijn *nekvel* opzij van de kop knippen met een gelijktijdig uitgesproken "nee!" heeft ook vaak een goede uitwerking. Je kunt de kat op deze wijze corrigeren als hij zich bijvoorbeeld het nagels knippen of borstelen niet laat welgevallen. Uiteraard beloon je de kat met een vriendelijke stem en/of iets lekkers als hij zich na de correctie goed gedraagt.

Welke methode je het beste kan toepassen, is afhankelijk van het karakter van de kat en van de situatie. Om erachter te komen wat de juiste methode is voor een bepaalde kat, kijk je naar het resultaat van de correctie. Als de kat doorgaat met het ongewenste gedrag is de correctie te licht. Reageert de kat angstig, dan is de correctie te zwaar. Alleen als het ongewenste gedrag zonder meer achterwege blijft, is de correctie op de juiste wijze en op het juiste moment gegeven. Hoe beter de eigenaar zijn kat kent en hoe consequenter hij met het gedrag van zijn kat omgaat, hoe beter de verstandhouding tussen mens en kat is.

3.5 Afwijkende gedrag van de kat

Wat de eigenaar van een dier probleemgedrag vindt omdat hij er last van heeft, kan voor het dier zelf heel normaal gedrag zijn. Maar de kat kan natuurlijk ook echt afwijkend gedrag vertonen. Beide worden hier behandeld.

Probleemgedrag

Er kunnen problemen ontstaan over de zindelijkheid van de kat, krabben aan het interieur en angst en agressie.

Zindelijkheid

Katten zijn van nature zindelijke dieren. Het is dus niet zo moeilijk ze zindelijk te maken. Vaak is het voldoende een kitten die voor het eerst ergens is direct in de kattenbak te zetten en van daaruit de omgeving te laten verkennen. Zo kan het dier gemakkelijk de weg naar de kattenbak terugvinden. De eerste dagen moet je de kitten wel even goed in de gaten houden. Als je ziet dat het diertje krabbewegingen maakt, moet je het direct op de bak plaatsten.

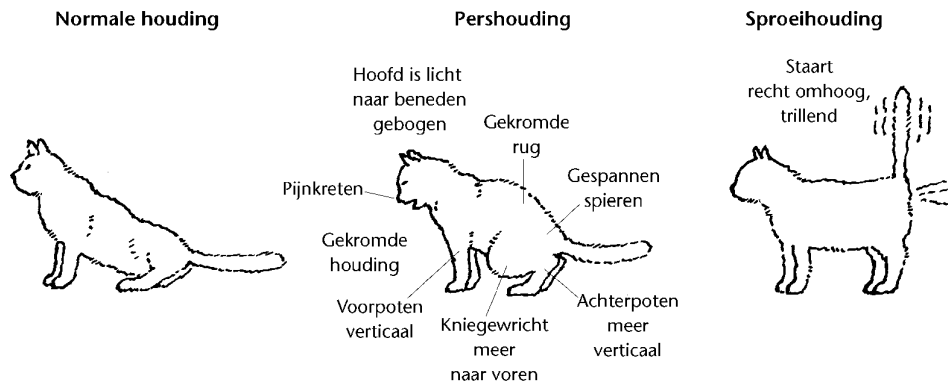
Hoewel het zindelijk maken van katten dus veel gemakkelijker en minder tijdrovend is dan bij honden, vormt onzindelijkheid juist bij katten een groter probleem. Vaak is echter een gezondheidsprobleem hier de oorzaak van. Ook bij katten moet je een lichamelijk probleem eerst uitsluiten voordat je kunt zeggen dat het waarschijnlijk een gedragsprobleem is.

onlustgevoelens Als je weet dat de onzindelijkheid waarschijnlijk een gedragsprobleem is, moet je nog achter de oorzaak ervan zien te komen. En dat kan lastig zijn. Dezelfde *onlustgevoelens* waar je ongewenst gedrag mee afleert, kunnen ook toevallig optreden bij gewenst gedrag. Als een kat zit te plassen en je laat per ongeluk een glas bij zijn bak kapot vallen, dan kan hij zo schrikken dat de kattenbak opeens niet meer aantrekkelijk is om op te plassen. Soms heeft ook een blaasontsteking zoveel pijn gedaan dat de kat ook na het genezen van het blaasprobleem onzindelijk blijft.

stress Daarnaast kan *stress* een rol spelen. Het ene kattenras lijkt gevoeliger voor stress dan het andere. Vooral eigenaren van Perzen en Siamezen hoor je nogal eens klagen over onzindelijkheid. Stress kan veel verschillende oorzaken hebben, zoals een verhuizing, een nieuwe vriend, een pasgeboren baby, een nieuw huisdier, een nieuwe kat bij de burens die de tuin onveilig maakt, (vaker of langer) alleen zijn, enzovoort. Als je weet wat de oorzaak is van de stress kun je proberen deze zoveel mogelijk weg te nemen en wat extra aandacht aan de kat schenken.

krolsheid Een ander gedragsprobleem dat onzindelijkheid bij met name poezen kan veroorzaken, is *krolsheid*. Als een poes krols wordt, maakt zij aan haar omgeving duidelijk dat ze graag herengezelschap wil ontvangen. Behalve met haar krolsheidsroep kan zij ook met urine blijik geven van haar aanwezigheid en stemming. Krolse poezen hebben een uitgesproken voorkeur voor het plassen op dingen die van buiten komen of die "naar buiten ruiken", zoals de deurmat, de hondenmand en de boodschappentas. Als de poes op "de pil" wordt gezet of wordt gesteriliseerd, is dit gedrag doorgaans verleden tijd. Wat je moet realiseren, is dat deze vorm van onzindelijkheid, die in eerste instantie ontstaat onder invloed van hormonen, na enige tijd een nieuwe (en ongewenste) gewoonte kan worden. Het is dus zaak dit gedrag zo snel mogelijk te voorkomen of te doorbreken. Je doet dit door de poes op te sluiten tijdens haar krolsheid of door haar zo spoedig mogelijk te laten steriliseren.

Fig. 3.8 Een kat met een normale plashouding, een pershouding en een typische sproeihouding voor territoriumafbakening.

sproeien Een gedragsprobleem dat vooral bij katers voorkomt, is territoriumafbakening. Vooral ongecastreerde katers hebben de neiging tot 'sproeien'. Hun urine heeft een zeer doordringende geur, zodat opsluiting (dekkaters) of castratie de enige remedie is. Katers sproeien vaak het hele jaar. Tijdelijke opsluiting, zoals bij poezen tijdens de krolsheid, heeft dus geen enkele zin.

Overigens is het niet zo dat alle katers bij het bereiken van de geslachtsrijpe leeftijd gaan sproeien. Sommige katers doen dit pas op latere leeftijd en andere katers doen dit alleen bij bepaalde omstandigheden (bijvoorbeeld een krolse poes of een logé). Maar ook hier is het belangrijk het gedrag zo snel mogelijk te verhelpen, zodat het geen gewoonte wordt. De kans op sproeien in huis is het kleinst bij katers die vroegtijdig gecastreerd worden (al voordat het sproeigedrag voor het eerst optreedt of direct daarna).

kattenbak Een onzindelijkheidsprobleem oplossen is nog moeilijker dan het vinden van de oorzaak. Sommige katten zijn erg kieskeurig als het gaat om de plaats waar zij hun behoefte willen doen. Katten zijn heel geurgevoelig. Sommige geuren hebben een uitgesproken aantrekkingskracht (bleekwater, ammoniak, valeriaan), terwijl andere geuren juist afstotend werken (citroen). Bij het schoonmaken van de *kattenbak* moet je hier rekening mee houden. Een voor onze neus frisse kattenbak kan de kat doen besluiten elders zijn behoefte te doen!

Er zijn katten die uitsluitend gebruik maken van een schone kattenbak. Dan kun je twee of meer kattenbakken neerzetten op de plek of in de buurt van de plaats waar de kat onzindelijk is. Dit kan uitkomst bieden tegen onzindelijk gedrag zonder dat de eigenaar de hele dag klaar hoeft te staan om de bak te verschonen.

Sommige katten hebben een hekel aan de overdekte kattenbak (die voor mensen zo prettig is) terwijl andere een open kattenbak juist negeren. Hierin variëren is de enige mogelijkheid om daar achter te komen. Ook verandering van het merk of soort kattenbakvulling kan van invloed zijn op de zindelijkheid. In dat geval kun je proberen de kat aan het nieuwe materiaal te wennen door dit te mengen met de oude, vertrouwde kattenbakvulling.

zindelijkheidstraining Als deze middelen niet helpen, kun je de kat een *zindelijkheidstraining* laten geven in een pensioen. De kat wordt dan opgesloten in een kleine verblijfskooi waarin een

kattenbak en een eet- en drinkbakje staan. Als de kat zijn behoefte een aantal dagen uitsluitend op deze kattenbak heeft gedaan, wordt hij samen met de andere katten vrijgelaten in de gezamenlijke verblijfsruimte. De andere katten zorgen er dan meestal voor dat de onzindelijke kat zijn behoefte nergens anders dan op een kattenbak kan doen, want ergens anders plassen is onacceptabel dominant gedrag! Als de kat na twee tot drie weken weer naar huis gaat, is de kans groot dat hij weer zindelijk is. Hoelang deze zindelijkheid duurt is echter niet te voorspellen. Dit kan uiteenlopen van enkele dagen tot levenslang, mede afhankelijk van de aanwezigheid van stressfactoren.

Als alle besproken mogelijkheden geen resultaat opleveren, zal de eigenaar van de onzindelijke kat moeten besluiten of hij wel of niet met deze kat verder kan leven. In het laatste geval is het mogelijk voor de kat (al dan niet via het asiel) een goed tehuis te zoeken, uiteraard met verstrekking van volledige informatie over het gedrag van de kat. Soms blijft de onzindelijkheid in een nieuw tehuis achterwege omdat de oorzaak van de stress in de nieuwe omgeving niet aanwezig is.

Krabmerken in het interieur

Katten bakenen het territorium af onder andere door het maken van krabmerken. Deze krabmerken ontstaan tijdens het "slijpen" of "scherpen" van de nagels. Als een kat naar buiten kan, houdt hij doorgaans buitenshuis zijn nagels in conditie op de boomstammen en palen binnen zijn territorium. Huiskatten die niet naar buiten kunnen, vertonen dit gedrag ook. Zij zullen, bij gebrek aan beter, dankbaar gebruik maken van de vloerbedekking, het bankstel of het behang. Dat veel eigenaren dit niet op prijs stellen, mag blijken uit de veelvuldige verzoeken aan dierenartsen om katten te ontnagelen. Ook komen veel katten om deze reden terecht in een asiel.

Toch is het niet nodig om het hele interieur door de kat te laten slopen. Met wat geduld en goed opletten kun je een kat leren zijn nagels te scherpen aan een daarvoor bestemde krabpaal. Zo'n paal is bij voorkeur bekleed met vloerbedekking, touw of kokos. Eventueel kun je een druppeltje aantrekkelijke reukstof op de krabpaal aanbrengen (bijvoorbeeld valeriaan). Dit leerproces verloopt het makkelijkst als je al met de katten begint. Breng de katten naar de krabpaal en beweeg voorzichtig de voorpootjes langs de stof, van boven naar beneden. Op deze manier komt de geur van de kat aan de krabpaal, wat hem stimuleert om hier zelf gebruik van te maken. Je straft hem daarnaast als hij op een andere, ongewenst plaats zijn nagels gebruikt. Laat het diertje tijdens dit leerproces niet alleen in een ruimte waarin hij zijn nagels aan verkeerde zaken kan scherpen, zodat hij niet de gelegenheid krijgt om ongewenst gedrag te vertonen. Als je dit allemaal uitvoert, leert de katten snel wat de bedoeling is.

Angst en agressie

Een probleem dat je kunt tegenkomen bij katten is dat ze bang zijn voor mensen. Dit gedrag is het ergst bij katten die tussen de 3 en 7 weken leeftijd geen contact hebben gehad met mensen of waarbij de moederpoes in het bijzijn van haar kleintjes agressief heeft gereageerd op menselijke benadering. Zij uiten deze angst door weg te kruipen zodra er (vreemde) mensen in de buurt zijn. Als er geen schuilplaats is en de dreiging wordt te groot, gaat de kat aanvallen, nadat hij eerst waarschuwend geblazen en gegromd heeft. Of dit gedrag te verbeteren is, hangt af van de oorzaak. Maar vaak is het een groot probleem dat nooit helemaal verdwijnt.

Er zijn ook katten die niet uit angst of verdediging aanvallen, maar zeer gericht de aanval inzetten. Agressieve katten richten zich meestal op een aantal duidelijke doelen. Dit kunnen kinderen zijn, maar ook volwassenen. De aanleiding tot een aanval is voor de eigenaar lang niet altijd duidelijk. Soms is het al genoeg om gewoon langs de kat te lopen om een flinke mep te krijgen. In dit geval is de kat de baas in huis geworden en hij regeert als een tiran over "zijn" medebewoners die hij als ranglagere beschouwt. Dit gedrag kan ontstaan doordat de eigenaar te tolerant is tegenover zijn kat en hem op zijn wenken bedient. Ook een kat moet vanaf het moment dat je hem in huis neemt, leren wat zijn plaats is. Als je bijvoorbeeld met de jonge kat speelt en daarbij toestaat dat hij ons bijt en krabt, zal hij dit gedrag later ook in ernst vertonen. Tegen die tijd is het echter zo pijnlijk dat je direct terugtrekt, zodat hij opnieuw wint. De kat moet dus van jongs af leren dat je hier niet van gediend bent.

Een andere manier waarop katten proberen hoe ver ze kunnen gaan, is door de baas te dwingen om eten neer te zetten. Eerst door luid miauwend aan te geven dat het etenstijd is, maar later ook door langs de benen omhoog te klimmen of in enkels te bijten als de baas niet snel genoeg reageert. Om problemen te voorkomen voer je een kat daarom op een tijdstip dat het ons uitkomt en straf je elke vorm van agressief gedrag direct af.

Als een kat zich agressief gedraagt tegen huisgenoten is het meestal niet mogelijk om de kat door hen te laten heropvoeden. Zij zijn immers inmiddels bang voor de kat. Een dergelijke kat moet worden herplaatst bij mensen die ervaring hebben met katten en niet bang zijn. Sommige katten gedragen zich zo agressief tegen onbekende mensen die op visite komen, dat ze deze zelfs rechtstreeks aanvallen. Waarschijnlijk ziet de kat deze mensen als indringer in het territorium die zo snel mogelijk verwijderd moeten worden. Dit gedrag is moeilijk af te leren doordat de kat alleen te corrigeren is op een moment dat hij dit gedrag vertoont. Omdat een agressieve kat echter een geduchte tegenstander is, zullen vrienden zich niet vaak als vrijwilliger aanbieden. Het vermijden van problematische situaties door het opsluiten van de kat is de meest voor de hand liggende oplossing.

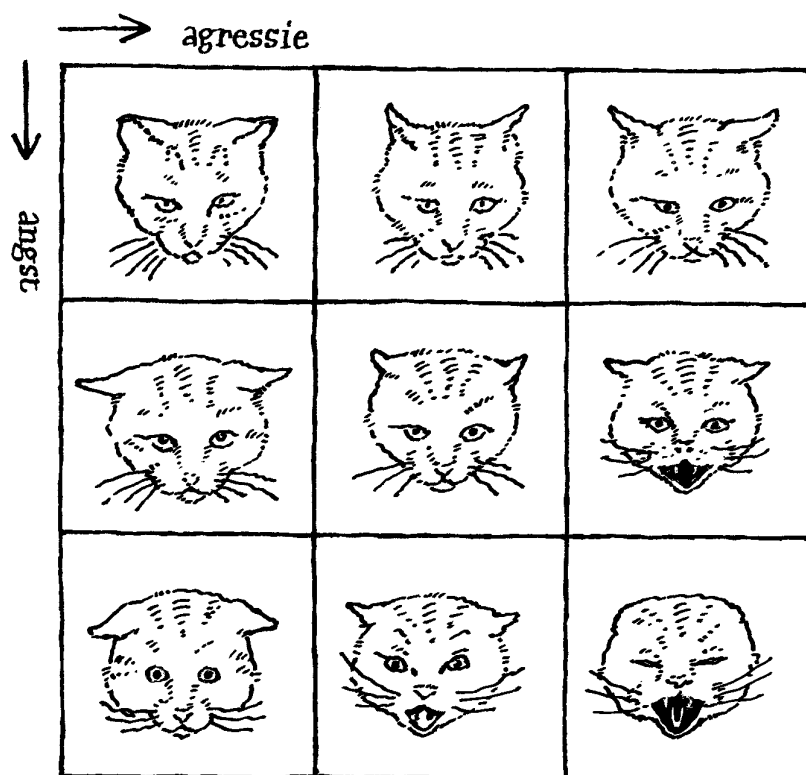
Je kunt dit gedrag voorkomen door de kat in zijn jeugd zoveel mogelijk te laten meemaken en steeds weer te confronteren met vreemden die het huis binnenkomen. De kat gaat dit dan als normaal ervaren. Tijdige castratie kan soms het optreden van dergelijke agressie voorkomen. De kat wordt wat huiselijker en minder territoriumbewust.

Het gemakkelijkst is het als je twee katten tegelijk in huis neemt. Dit kunnen twee kittens uit hetzelfde nest zijn, maar ook bijvoorbeeld twee volwassen katten uit het asiel. Kittens die samen opgroeien, vormen vaak een klein familiegroepje en kunnen het doorgaans erg goed met elkaar vinden. Twee volwassen katten zullen meestal wat meer afstand tot elkaar bewaren. Maar omdat ze beide op vreemd gebied zijn, zullen ze niet zo snel vechten en al gauw vrede sluiten. Een kater en een poes verdragen over het algemeen meer van elkaar dan twee katers of twee poezen, hoewel ook deze combinaties in innige vriendschap met elkaar kunnen leven. In veel gevallen is het ook mogelijk om alsnog een tweede kat in huis erbij te nemen. Voorwaarde is wel dat de kat die we al hebben sociaal gedrag vertoont ten opzichte van andere katten. Ook hierbij geldt dat de aanwezige kat meestal gemakkelijker een jong dier van het andere geslacht accepteert dan een dier van hetzelfde geslacht. Een volwassen

kat wordt ook moeilijker geaccepteerd, want deze vormt een grotere bedreiging voor het territoriumbezit.

Besluit een eigenaar om een volwassen kat aan te schaffen en vertrouwt hij de tolerantie van zijn eigen kat niet helemaal, dan is het verstandig om de dieren aan elkaar te laten wennen op neutraal terrein (bijvoorbeeld in een kattenpension). Beide voelen zich onzeker en zullen daardoor sneller vriendschap sluiten. Als de eigenaar ze na een paar dagen mee naar huis neemt, zijn ze aan elkaar gewend en wordt de nieuwkomer ook in eigen huis geaccepteerd.

Fig. 3.9
Gelaatsuitdrukkingen van de kat met naar beneden toenemende angst en naar rechts toenemende agressie. Het dier rechtsonder is dus de gevaarlijkste van het stel, omdat die zowel boos is als bang.

Gedrag van de zieke kat

Een zieke kat gedraagt zich vaak anders dan een gezond dier.

Gedrag en houding

Net als bij de hond kijk je bij katten ook naar algemeen gedrag en reacties op de omgeving als je wilt weten of het dier ziek is. Zeker bij de kat is een levendig orenspel zeer belangrijk. En net als bij de hond moeten de ogen open zijn en snel reageren op prikkels uit de omgeving. Als het derde ooglid zichtbaar is, is ook dit vaak een aanwijzing voor algemeen onbehagen of pijn. Verder kun je de houding en beweging van een dier beoordelen. Een typische afwijking in de houding bij de kat die op problemen kan wijzen, is het doorzakken in de haken. Een gezond dier zal normaal ontspannen staan, liggen of lopen; een zieke kat zondert zich vaker af en gaat daarbij vaak ineengedoken zitten.

Eten en drinken

Om het eetgedrag goed te kunnen bekijken moet je even de tijd nemen. Onder normale omstandigheden zie je een kat zelden drinken. En zeker als er meerdere katten zijn, valt het niet zo snel op dat een ervan niet of niet goed eet. Toch is het juist bij katten extra belangrijk om op het eten te letten omdat deze dieren eerder dan honden in de problemen komen met leververvetting als ze niet eten.

Ontlasting en urine

Ook bij de kat kunnen de urine en ontlasting belangrijke informatie geven over de gezondheid van een dier, hoewel de urine vaak wat lastig is op te vangen. Maar juist bij de kat is het goed om te kijken naar de manier van urineren of ontlasten. Dit kan namelijk bijzonder veel informatie geven.

3.6 Gedrag van de overige kleine huisdieren

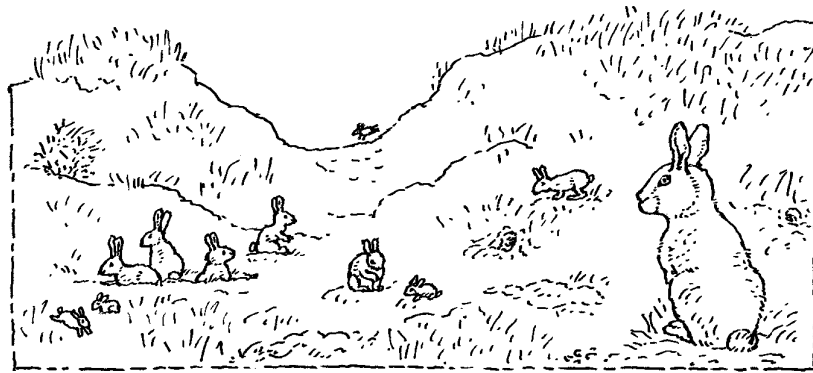
Vaak is de communicatie met de overige kleine huisdieren moeilijker dan met de hond of kat. Daardoor krijgt ook de interpretatie van het gedrag meestal minder aandacht. Toch is dat niet terecht. Als je weet hoe een dier zich in de natuur gedraagt, kun je vaak ook gemakkelijker en begripvoller met het dier omgaan.

Het konijn

Konijnen leven in de vrije natuur in grote kolonies. De dieren hebben daarbij de beschikking over een groot holenstelsel. Binnen de kolonie reageren vooral oudere vrouwelijke dieren erg territoriaal op andere vrouwtjes en op jongere dieren. In de vrije natuur zijn de dieren tijdens de nachtelijke uren en rond de schemer actief. De konijnen waarschuwen elkaar als ze iets zien wat ze niet vertrouwen door met de achterpoten op de grond te stampen. Dit zie je ook terug bij de konijnen die als huisdier worden gehouden. Als dit gebeurt moet je even goed opletten, want het dier wil daarna nog wel eens aanvallen.

Konijnen die in de vrije natuur bloot komen te staan aan gevaar en niet kunnen vluchten, drukken zich tegen de grond aan om niet op te vallen. Ook dit gedrag zie je nog wel eens terug bij konijnen als ze gehanteerd moeten worden. Als konijnen ergens niet van gediend zijn, laten ze dit weten door het stampen met de achterpoten, blazen en uitvallen naar bijvoorbeeld de hand. Dwergrassen doen dit veel meer dan de grotere rassen. Deze grotere rassen hebben over het algemeen een vriendelijk karakter.

Fig. 3.10
Een kolonie konijnen.

De cavia

De cavia is een dagactief, sociaal levend dier dat zich uitstekend leent als gezelschapsdier. In de natuur leven deze dieren in kolonies en ook als huisdier hebben ze graag het gezelschap van soortgenoten of in elk geval voldoende aandacht van de verzorger. Wil je meer cavia's samen houden, dan is het beter om zeugjes te houden dan beren (mannetjes). Volwassen beren kunnen nogal intolerant zijn ten opzichte van elkaar. Als er vrouwtjes in de buurt zijn, gaan ze beslist met elkaar op de vuist. Cavia's produceren allerlei geluiden om te communiceren. Ze maken bijvoorbeeld duidelijk dat ze aandacht willen, geschrokken zijn of honger hebben. Cavia's staan erom bekend dat ze vrijwel nooit bijten. Als ze ergens van schrikken, weren ze zich niet af door te bijten maar verstarren ze volledig.

Cavia's zijn uiterst zindelijke dieren die erg schoon zijn op zichzelf. Ze likken verschillende malen per dag hun eigen vacht schoon.

De rat

Ratten zijn dieren die in de vrije natuur in groepen leven. Hier leven zowel mannelijke, vrouwelijke als jonge dieren door elkaar zonder dat er ook maar enig probleem ontstaat. Maar worden er onbekende volwassen mannetjes in de groep gezet, dan kunnen de mannetjes uit de groep dit dier aanvallen.

Ratten zijn zeer sociale dieren waar je wel degelijk aandacht aan moet besteden, zeker als de dieren alleen gehuisvest zijn. Doe je dit niet, dan kan dit leiden tot gestoord gedrag zoals tralie bijten en zich overdreven wassen.

De gerbil

De gerbil is een dier dat je heel goed als huisdier kunt houden. De dieren vertonen overdag veel activiteit. Omdat het woestijnbewoners zijn, drinken gerbils niet al te veel en is de urineproductie vrij laag. Hierdoor hoeven deze dieren ook niet heel vaak verschoond te worden. Gerbils zijn nauwelijks agressief. Ze zijn daardoor ook geschikt als huisdier voor kinderen. Om gedragsproblemen te voorkomen moeten de dieren wel in kleine groepen gehouden worden. In de vrije natuur leven de dieren immers ook in kolonies. Je moet oppassen met het introduceren van volwassen dieren in bestaande groepen. Vaak levert dit grote vechtpartijen op.

De muis

Muizen zijn actieve, ondernemende en vooral ook erg nieuwsgierige dieren. Overdag zijn ze rustig en slapen ze veel. Tegen de avond en 's nachts worden ze actiever. Toch kunnen ze ook overdag actief zijn, zij het met tussenpozen. Muizen zijn uiterst bedreven klimmers en ook springen kunnen de meeste muizen als de beste. Op een paar uitzonderingen na bijten muizen hun verzorger zelden.

Muizen zijn echte groepsdieren, net als hun soortgenoten in de vrije natuur. Mannetjesmuizen zijn niet zo in trek als huisdier omdat ze een sterke geur afscheiden. De dieren in de groep zijn uiterst verdraagzaam ten opzichte van elkaar en gevechten binnen dezelfde groep komen niet of nauwelijks voor. Een voorwaarde is wel dat de dieren elkaar van jongs af aan kennen. Wordt een oudere muis in een bestaande groep met volwassen dieren gezet, dan wordt deze als indringer gezien en verjaagd. De gevechten die hierdoor ontstaan, kunnen erg hevig zijn. Het is dus zaak dit te voorkomen.

Het bij elkaar plaatsen van volwassen muizen is moeilijk, maar niet onmogelijk. Hiervoor is wel wat inzicht nodig. Als je de dieren allemaal tegelijk in een van tevoren goed schoongemaakte kooi zet en je zorgt voor veel afwisseling, dan zijn de dieren zo druk bezig met eten en de kooi verkennen dat ze geen 'tijd' hebben om elkaar aan te vallen. Maar voorzichtigheid blijft geboden. Je zult de dieren de eerste tijd even in de gaten moeten houden.

Heb je een aantal muizen dat het onderling prima kan vinden, haal dan nooit een of meer dieren voor een dag of paar dagen van de groep weg. Muizen herkennen elkaar namelijk niet aan kleur of andere uiterlijke kenmerken maar voornamelijk aan de geur. Een dier dat een tijdje elders is geweest, neemt een andere geur aan en bij terugkomst wordt het dier niet meer door de groep herkend.

Jonge dieren kun je doorgaans probleemloos bij elkaar zetten, ook als ze elkaar niet kennen. Je hoeft dus geen problemen te verwachten als je dieren van een week of vier oud uit verschillende nesten bij elkaar plaatst. Ook jongen die in de groep worden geboren, worden door alle muizen uit die groep zonder meer geaccepteerd.

Typerend is dat er in groepen muizen een duidelijke hiërarchie te bespeuren is. De dominantere vrouwtjes en mannetjes uit de groep zijn de enige die zich ten tijde van grote stress (bijvoorbeeld omdat er te veel muizen op een te klein oppervlak worden gehouden) kunnen voortplanten. Bij minder dominante dieren is in zo'n situatie, die normaal gesproken bij goedverzorgde muizen niet voorkomt, de hormoonhuishouding dusdanig ontregeld dat de dieren geen jongen op de wereld kunnen zetten.

De hamster

Er zijn verschillende soorten hamsters die ook allemaal zo hun specifieke gedrag hebben. Toch kun je in het algemeen iets zeggen over het natuurlijke gedrag van het dier. Communicatie vindt bij hamsters veelal plaats via geurklieren die eigenlijk alle hamsters bij zich hebben. Verder hebben alle hamsters wangzakken waarin ze voedsel vervoeren. Vaak leggen de hamsters ook voorraden aan.

Sommige hamstersoorten kun je goed in groepen houden. Een voorbeeld hiervan is de Russische dwerghamster. Maar er zijn ook hamsters die niet gezamenlijk te houden zijn, bijvoorbeeld de Syrische hamster.

De vogel

Over het natuurlijk gedrag van vogels is zeer veel te vertellen. De volgende tekst behandelt echter slechts de meest gehouden soorten en noemt een aantal algemene kenmerken. Niet elke soort kan uitgebreid aan bod komen.

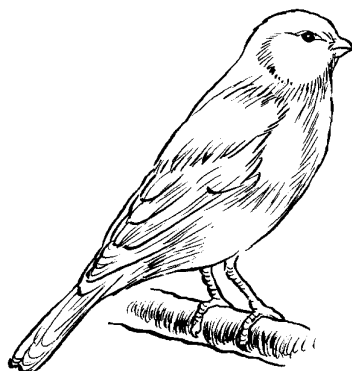
Vogels worden steeds meer gehouden. Vooral parkieten en papegaaien vormen een groep die in opkomst is. Op zich zijn dit hele leuke dieren om in huis te hebben. Maar het zijn ook dieren die gedragsproblemen kunnen krijgen. In de natuur slijten de dieren hun leven meestal in paren. Als je een dier in gevangenschap alleen houdt, bindt het dier zich vaak min of meer aan de eigenaar. Dit kan inhouden dat de vogel helemaal niets van een ander accepteert en direct aanvalt. Hiervan moet je je bewust zijn als je dit soort dieren in huis neemt. Je kunt dit gedrag vaak voorkomen door de dieren in paren te houden.

Vaak wordt beweerd dat je de dieren handtam kunt maken door ze uit het blok te halen en ze de laatste periode met de hand op te kweken. Dit resulteert inderdaad in handtamme dieren maar sommige van deze vogels gaan toch gestoord gedrag vertonen omdat ze de laatste opvoedingsfase van de ouders missen. Juist in deze periode leren ze veel over het soort eigen gedrag. Tegenwoordig wordt gesteld dat je beter kunt wachten met het handtam maken van een jong totdat het dier uit het blok gekomen is.

Aan het gedrag van een vogel kun je zien of het dier zich lekker voelt of niet. Hier staan enkele kenmerken van een zieke vogel op een rijtje.

- De veren zijn opgezet, vooral rond de nekstreek.
- Overdag slaapt het dier veel waarbij hij de kop in de veren steekt.
- De vogel laat de vleugels hangen.
- De vogel kruipt met opgezette veren in een hoekje weg (het opzetten van de veren wordt ook wel 'bol zitten' genoemd).

Fig. 3.11
*Links een normale
houding van een
gezonde vogel,
rechts een ineengedoken,
ziek dier.*

Gezond dier

Ziek dier

Het reptiel

Veel soorten binnen deze groep laten, op basis van hun leefomgeving, heel divers gedrag. Daarom wordt hier slechts een aantal algemene kenmerken gegeven. Verdere informatie kun je vinden in de diverse goede boeken die zijn verschenen over het houden van reptielen.

In zijn algemeenheid is te zeggen dat het veel ervaring vraagt om het gedrag van deze dieren in te schatten. De dieren stellen sterk variërende eisen aan de leefomgeving. Denk aan dingen als temperatuur, RV, licht, enzovoort. Voldoe je daar niet aan, dan kun je dat terugzien in het gedrag. De activiteit van het dier wordt zeer minimaal en de dieren verbergen zich om te ontkomen aan de ongunstige factoren. Toch kun je meestal aan het gedrag wel zien of het dier gezond is of niet. Per groep wordt een aantal kenmerken gegeven waarop je kunt letten. Het zal je misschien wel opvallen dat veel kenmerken niet direct aan het gedrag te relateren zijn.

De schildpad

Om te bepalen of een schildpad gezond is of niet, kun je een aantal zaken bekijken.

- Als je een poot buiten het schild trekt, zal een gezond dier zich hiertegen verzetten.
- Het schild moet hard en regelmatig zijn.
- Bij het lopen moet het buikschild los van de bodem komen.
- Gezonde waterschildpadden bewegen zich vlot in het water en zwemmen horizontaal. Schuin zwemmen duidt soms op een longontsteking.
- Gewichtsafname is een hele goede indicatie dat het dier iets mankeert. Weeg het dier daarom regelmatig.

De slang

Kijk bij een slang naar de volgende kenmerken.

- Het dier moet direct gaan tongelen als het gehanteerd wordt.
- De buikspieren moeten stevig zijn.
- De ademhaling moet regelmatig en krachtig zijn.
- Als een dier aan het vervellen is, dan hoort dit vrij vlot te gaan.

De hagedis

Let bij de hagedis op wratten. Daarnaast moet de voedingstoestand goed zijn.

De amfibie

Voor amfibieën geldt eigenlijk hetzelfde als voor de reptielen: ook deze dieren zijn helemaal aangepast aan een specifieke leefomgeving. Dit maakt het heel moeilijk om in het algemeen uitspraken te doen over het gedrag van de dieren. Net als reptielen zullen amfibieën bepaalde ongunstige omstandigheden proberen te ontlopen. Daaraan kun je zien dat er iets in de huisvesting niet in orde is.

Voor padden, kikkers en salamanders is een aantal algemene richtlijnen te geven waarop je kunt letten. Gezonde dieren:

- hebben een vochtige huid;
- geven geen opgezwollen indruk;
- vertonen geen schimmels.

De vis

Bij vissen let je niet alleen op de vis zelf, maar ook op het watermilieu waarin de vis leeft. Dus alle omgevingsfactoren die bepalend zijn voor het welzijn van de vis houd je in de gaten, bijvoorbeeld temperatuur, zuurstofgehalte, zuurgraad, lichtintensiteit, belichtingstijd. Maar kijk ook naar de meer biologische factoren: planten en andere dieren.

Het gedrag van vissen is zeer gevarieerd. Er zijn soorten die alleen in groepsverband (scholen) kunnen leven. Maar er zijn ook soorten die strikt solitair, binnen een eigen territorium leven. En daartussenin zijn er ook nog allerlei andere vormen van overleven.

Ook bij vissen kun je kijken naar gedrag als je wilt weten of een dier ziek is. Een scholende vis die ziek is, zal zich bijvoorbeeld afzonderen van de rest van de school. Het moment van voeren is verder een goed observatiemoment. Bij een normale toestand komt het dier altijd naar de plaats waar voer wordt verstrekt. Is het dier ziek, dan zie je dat de vis niet reageert op de voerverstrekking. Verder kun je letten op de kleur van de dieren. Vaak worden de dieren erg bleek als ze ziek zijn. Tot slot let je op de activiteit van het dier. Weinig activiteit kan duiden op een ziekte. Bedenk wel dat ook bij vissen zeer specialistische kennis is vereist om het gedrag te interpreteren. Veel ervaring is dus een must.

3.7 Afsluiting

In dit hoofdstuk heb je veel geleerd over het natuurlijke gedrag van de verschillende diersoorten. Als je iets van dit gedrag af weet, kun je sommige gedragingen van onze huisdieren beter begrijpen. Afwijkende gedrag van een dier kan een lastig probleem zijn voor de eigenaar. Soms is een lichamelijke oorzaak voor het gedrag te vinden. Is dit niet het geval, dan zul je het probleemgedrag zo mogelijk moeten corrigeren. Hoe dit in zijn werk gaat, heb je in dit hoofdstuk gelezen.

- Vragen 3.1**
- a Wat is een sleutelprikkel?
 - b Wanneer leren dieren via inprenting?
 - c Leg het verschil uit tussen klassiek en operant conditioneren.
- Vragen 3.2**
- a Wat is een roedel?
 - b Op welke manieren communiceren honden met elkaar?
 - c Op welke leeftijd vindt de socialisatie plaats bij de hond?
- Vragen 3.3**
- a Op welk moment kun je een hond effectief straffen?
 - b Waarom is het niet verstandig een hond aan de riem te laten trekken bij het uitlaten?
 - c Waarmee hebben de meeste gedragsproblemen bij de hond te maken?
- Vragen 3.4**
- a Wat betekent de term solitair?
 - b Een typisch geluid dat katten maken is blazen. Wanneer maken ze dit geluid?
 - c Op welke leeftijd moet de socialisatie naar mensen plaatsvinden bij de kat?
 - d Wanneer is een straf effectief bij de kat?

-
- Vragen 3.5**
- a Geef een aantal oorzaken voor onzindelijkheid bij de kat.
 - b Waarmee hebben de meeste gedragsproblemen bij de kat te maken?

- Vragen 3.6**
- a Welke overige kleine huisdieren leven van nature in kolonies?
 - b Wat is een belangrijke manier van communiceren bij de cavia?
 - c Waarmee hangt het gedrag van koudbloedige dieren nauw samen?